

บทที่ 3

คลองขุดในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5

คลองขุดในสมัยรัชกาลที่ 4

สมัยรัชกาลที่ 4 ภาวะเศรษฐกิจของประเทศเจริญรุ่งเรืองขึ้นตามลำดับ เนื่องจากการค้าขายกับต่างประเทศ ทำให้บ้านเมืองมีความสมบูรณ์มั่นคงขึ้นกว่า รัชกาลก่อน ๆ ศิกรามบ้านช่องทั้งของข้าราชการและราษฎรหนาแน่นมากขึ้น จนต้องขยายขยายไปอยู่นอกเขตพระนคร เสียโดยมาก¹ จึงเกิดควาจำเป็น ที่จะต้องขยายขอบเขตพระนครให้กว้างขวางออกไปอีก เพื่อให้เหมาะสมกับความ เจริญเติบโตของบ้านเมือง แนวเขตของพระนครเท่าที่ผ่านมานั้นจะมีการขุดคลอง เพื่อเป็นคูเมืองสำหรับป้องกันข้าศึก เห็นได้ชัดทั้งในสมัยอยุธยา ธนบุรี และรัตน- โกสินทร์ตอนต้น ซึ่งข้าศึกที่สำคัญในสมัยนั้นคือพม่า ในสมัยรัชกาลที่ 4 ชาว ตะวันตกได้เข้ามาคุกคามไทยแทนพม่า พระองค์จึงทรงต้องหาวิธีการทุกอย่าง ที่จะป้องกันประเทศให้ปลอดภัย การขุดคลองคูเมืองยังเป็นวิธีหนึ่งที่ยอมรับกัน อยู่ในสมัยของพระองค์ ด้วยเหตุนี้เอง เมื่อมีการขยายเขตพระนครออกไป พระองค์จึงโปรดเกล้าฯ ให้มีการขุดคลองคูเมืองขึ้น ดังที่ปรากฏในพระราช- พงศาวดารว่า

“ — — — ทุกวันนี้นานเมืองเจริญยิ่งขึ้น ผู้คนก็มากกว่ำ! ปึกแตกสร้าง กรุงหลายเท่า ควรที่จะขยายพระนครให้กว้างออกไปอีกชั้นหนึ่ง จึงโปรดเกล้าฯ

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ สมัย รัชกาลที่ 4 (พระนคร: องค์การฯ ของคุรุสภา, 2504), หน้า 95.

ให้ ๑๑๗๓ หัวเจ้านาน ท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งว่าที่พระสมุหกลาโหมเป็น
แม่กอง เจ้าหมื่นไวยวรนาถเป็นกงสี จ้างจีนซุกคลองคูพระนครออกไปอีกชั้น
หนึ่ง -- --¹

คลองสายนี้ซุกตั้งแต่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาปากตะวันออกที่โตวัด
เทวราชกุญชร ผ่านคลองมหานาคไปออกแม่น้ำเจ้าพระยาปากตะวันออกที่เหนือ
วัดแก้วแจ่มฟ้า ถือว่าเป็นคูพระนครชั้นนอก กว้าง 10 วา ลึก 6 ศอก ยาว
137 เส้น 10 วา สิ้นค่าจ้างซุกเป็นเงิน 27,500 บาท ซุกเสร็จในปีชวด
พ.ศ. 2397 * พระราชทานนามว่า คลองผดุงกรุงเกษม²

คลองผดุงกรุงเกษม เป็นคลองสายที่ 3 ที่เชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยา
เข้าด้วยกัน คลองสายที่ 1 คือ คลองคูเมืองซึ่งซุกในสมัยธนบุรี และคลองรอบ
กรุง ซึ่งซุกในสมัยรัชกาลที่ 1 เป็นสายที่ 2 คลองทั้งสามสายนี้แบ่งพื้นที่ในบริ-
เวณดังกล่าวออกเป็น 3 ส่วนด้วยกัน (คูแผนที่ที่ 2 และแผนที่ที่ 5) แต่ละส่วน
จะมีคลองเชื่อมถึงกันได้ สำหรับช่วงระหว่างคลองคูเมืองกับคลองรอบกรุงนั้น
มีคลองวัดเทพธิดาราม และคลองวัดสุทัศน์ เชื่อมติดต่อกันได้ ส่วนช่วงระหว่าง
คลองรอบกรุงกับคลองผดุงกรุงเกษมนั้นก็ยังมีคลองมหานาค เชื่อมติดต่อกันได้
เช่นเดียวกัน ลักษณะเช่นนี้ทำให้การคมนาคมจากคลองผดุงกรุงเกษมมายังคลอง

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

* ซุกในปีกุน จ.ศ. 1213 (พ.ศ. 2394).

² เรื่องตำนานสถานที่และวัดต่างๆ ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงสร้าง, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพงศาภิศรเทพ โปรดให้
พิมพ์ในงานฉลองพระชันษา เมื่อปีฉลู พ.ศ. 2468, หน้า 32.

รอบกรุง และคลองคูเมือง ซึ่งเป็นที่ตั้งของพระบรมมหาราชวัง เป็นไปได้โดยสะดวก ทำให้การติดต่อถึงกัน การค้าขายและการปกครองในบริเวณนี้เป็นไปได้ด้วยความสะดวกและรวดเร็วยิ่งขึ้น

คลองผดุงกรุงเกษมนั้น เมื่อขุดเสร็จแล้ว โปรดเกล้าฯ ให้สร้างป้อมตามแนวคลอง เป็นระยะห่างกันประมาณ 12 เส้น รวม 8 ป้อมด้วยกัน * ค่ายทรงหวังว่า เมื่อเวลาที่มีศึกสงครามจะได้เป็นที่อุ้มใจแก่ไพร่บ้านพลเมือง ซึ่งตั้งอยู่นอกกำแพงพระนคร กับเพื่อต้องการให้ลูกก้านานาประเทศที่เข้ามาค้าขายไม่ประมาทกำลังของไทยเมื่อเห็นป้อมคูเมืองมั่นคงแข็งแรง¹

คลองสายนี้ นับเป็นคลองคูเมืองคลองสุดท้ายที่มีในประเทศไทย ทั้งนี้เนื่องจากศัตรูเปลี่ยนจากชาวเอเชียด้วยกันเป็นชาวตะวันตก ซึ่งมีอาวุธและวิธีการรบที่ดีกว่าไทย มีปืนใหญ่ที่มีวิธีการทำงานไกลไกลกว่าปืนใหญ่ที่ประจำ

* ป้อมต่าง ๆ ทั้ง 8 ป้อม มีชื่อดังต่อไปนี้

1. ป้อมป้องปัจจามิตร	อยู่ที่ปากคลองสาน
2. ป้อมปึกปัจฉิม	อยู่ที่ปากคลองผดุงกรุงเกษมด้านใต้
3. ป้อมฮึกเหียมหาญ	มีแต่ชื่อป้อม ไม่มีตัวป้อม
4. ป้อมฉายไฟรวิราช	อยู่ตรงตลาดหัวลำโพง
5. ป้อมปราบศัตรูพ่าย	อยู่ริมวัดพลับพลาไชย
6. ป้อมทำลายแรงปรบักษ์	อยู่ตรงมุมถนนหลานหลวง
7. ป้อมกำลังคัสกร	อยู่ตรงถนนราชดำเนิน
8. ป้อมพระนครรักษา	อยู่ริมวัดนครนาถ

ดู เรื่องตำนานสถานที่และวัตถุต่าง ๆ — — —, เรื่องเดิม, หน้า 33.

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 95.

อยู่ตามป้อมต่าง ๆ ของไทย ฉะนั้นการซุกหรือการสร้างป้อมจึงไม่มีประโยชน์มากนักในการป้องกันประเทศ เพราะข้าศึกสามารถจะทำร้ายได้ แม้จะอยู่ในที่ห่างไกล

ด้วยเหตุนี้เองรัชกาลที่ 5 จึงไม่ทรงซุกคลองคูเมือง เมื่อบ้านเมืองขยายตัวออกไปอีก ทรงกันข้ามกลับโปรดเกล้า ๆ ให้หรือป้อมที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 4 ออกเสีย เพราะทรงเห็นว่าไม่มีประโยชน์เท่าใดนัก คงเหลือไว้เพียง 2 ป้อม ที่ปลายคลองทั้งสองข้าง ซึ่งทะลุออกแม่น้ำเจ้าพระยา คือ ป้อมป้อง—ปัจจามิตร กับป้อมปิคปัจจนิก ¹

ต่อมาไทยได้ทำสัญญาบาวริงกับอังกฤษใน พ.ศ. 2398 การค้าขายยั่วตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว ขณะเดียวกันชาวตะวันตกก็เข้ามาตั้งถิ่นฐานในไทยเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ พวกที่เข้ามามีทั้งพ่อค้าและพวกสอนศาสนา คนเหล่านี้เมื่อเข้ามาอยู่เมืองไทยก็ต้องปฏิบัติตามข้อผูกพันที่มีอยู่ในสัญญาบาวริงในส่วนที่เกี่ยวกับที่อยู่อาศัย แม้ว่ารัฐบาลจะยินยอมให้ชาวตะวันตกอยู่อาศัยได้ในประเทศไทยก็ตาม แต่ก็มีข้อจำกัดในเรื่องขอบเขตที่อยู่อาศัย โดยกำหนดให้ชาวตะวันตกอยู่อาศัยได้เฉพาะบริเวณที่ห่างกำแพงพระนครออกไปโดยรอบ 200 เส้น หรือ 4 ไมล์ หรือภายในระยะเวลาเดินทาง 24 ชั่วโมง ซึ่งได้แก่บริเวณจากกรุงเทพฯ ไปถึงปากน้ำบางพุทรา ลพบุรี สระบุรี บางชานาก ศรีราชา เพชรบุรี สมุทรสงคราม ราชบุรี และสุพรรณบุรี ² สำหรับบริเวณใกล้กรุงเทพฯ นั้น

¹ เรื่องตำนานสถานที่และวัตถุต่าง ๆ — — —, เรื่องเดิม, หน้า 33.

² "ประกาศว่าควยการประพฤติก่อฝรั่งเศส อังกฤษ และอเมริกันที่เข้ามาอยู่ในเมืองไทย", ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394 — 2400 (พระนคร: องค์การค้ำของกรุงสภา, 2503) หน้า 204.

ส่วนใหญ่จะให้อยู่ทางคานีโตของตัวเมืองตามชายฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา¹ ซึ่งหมายความว่า เมื่อคนเหล่านี้จะขึ้นมากรุงเทพฯ ก็จะต้องนั่งเรือทวนกระแสน้ำขึ้นมาเป็นระยะทางไกลและใช้เวลาหลายวัน² แต่ทำไมต้องการทวนกระแสน้ำก็จะต้องรอจนกว่าน้ำทะเลจะขึ้นหนุนแม่น้ำเจ้าพระยาขึ้นมา ซึ่งยอมไม่สะดวกและเป็นอุปสรรคแก่การค้าขายอย่างมาก

เพื่อแก้ไขความยากลำบากที่คนประสบอยู่ ชาวตะวันตกจึงพากันร้องเรียนรัชกาลที่ 4 ขอไปตั้งห้างค้าขายได้ปากคลองพระโขนงตลอดถึงบางนา โดยร้องขอให้ขุดคลองลัดตั้งแต่มางนา มาตลอดคลองมดุงกรุงเทพฯ³ เพื่อพวกตนจะได้มาค้าขายที่กรุงเทพฯ ได้โดยสะดวกและรวดเร็ว รัชกาลที่ 4 เองก็ไม่ทรงขัดข้อง คงเป็นเพราะทรงต้องการส่งเสริมการค้าขายให้ขยายตัวมากยิ่งขึ้นประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งการที่คนเหล่านี้ไปอยู่ที่ทางไกลออกไปนั้น จะเป็นการตัดปัญหาเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ระหว่างชาวตะวันตกกับรัฐบาลไปได้⁴ ดังนั้นในปีมะเส็ง พ.ศ. 2400 พระองค์จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เป็นแม่กองขุดคลองต่อจากคลองมดุงกรุงเทพฯ ฝั่งนอกตรงหัวลำโพงไปออกคลองพระโขนง คลองนี้กว้าง 6 วา ลึก 6 ศอก ยาว 207 เส้น 2 วา 3 ศอก เอาดินขึ้นมาถมขนานไปกับลำคลอง ลิ่นค่าใช้จ่ายไป 16,633 บาท

¹ เกอกูล ยินยงอนันต์, เรื่องเดิม, หน้า 13.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 184.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

พระราชทานนามว่า คลองถนนตรง ¹ แต่เมื่อคลองขุดเสร็จแล้ว พวกชาว
ตะวันตกก็ไม่ลงไปอยู่ที่บางนา เพราะเห็นว่าไกลนัก จึงขอยู่ที่เดิม ²

แม้รัชกาลที่ 4 ไม่ทรงพอพระทัยนักที่ชาวตะวันตกปฏิเสธที่จะไปอยู่
บางนาคตามที่คนใดแจ้งความจำนงไว้แต่เดิม แต่ว่าพระองค์ก็ทรงเห็นความจำเป็น
ที่จะต้องเสริมสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างกันทั้งสองฝ่าย ดังนั้นเมื่อชาว
ตะวันตกขอร้องให้ขุด คลองสีลม พระองค์จึงไม่ทรงขัดข้อง

ชาวตะวันตกนั้น เมื่ออยู่ประเทศของตนนิยมขี่ม้าขี่รถเที่ยวไปตามที่ต่าง ๆ
เพราะเห็นว่านอกจากจะทำให้สับสนแล้วยังเป็นการออกกำลังกายไปในตัวด้วย
พอมาอยู่เมืองไทยไม่มีถนนที่จะทำเช่นนั้นได้ จึงไม่ได้ออกกำลังกายตามความ
เคยชินของตน ทำให้เกิดเจ็บป่วยบ่อย ๆ ³ พวกเราจึงขอร้องให้รัชกาลที่ 4
ทำถนนให้ พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นแม่กองตัดถนน
รวม 3 สาย สายหนึ่งจากคลองบางรักมาถึงคลองถนนตรง โดยขุดคลองเอา
มูลดินขึ้นถมเป็นถนน คลองและถนนสายนี้ให้ชื่อว่า สีลม เฉพาะคลองกว้าง
6 วา ลึก 6 ศอก ยาว 68 เส้น 16 วา ใ้เงินไป 8,193 บาท ⁴ โดยใ้
เงินพระราชทานทรัพย์ทั้งสิ้น ไม่ได้ใ้เงินของชาวตะวันตก ซึ่งเป็นผู้ร้องขอเลย

¹ เรื่องตำนานสถานที่และวัตถุ ๆ ——— , เรื่องเดิม, หน้า 34.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 184.

³ เรื่องเดิม, หน้า 6.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

จริงอยู่คนไทยยอมได้ประโยชน์จากคลองเหล่านี้บ้าง แต่ผู้ที่ได้รับประโยชน์ที่แท้จริงนั้นคือ ชาวตะวันตก ซึ่งน่าจะช่วยเหลือบ้างตามสมควร เพราะถ้าคนเหล่านี้ไม่ร้องขอก็คงไม่ขุดในบริเวณนี้ แต่จะขุดในบริเวณอื่น ซึ่งเห็นว่ามีประโยชน์ต่อการค้าคมนาคมและเศรษฐกิจของประเทศ ดังจะเห็นได้จากการขุดคลองเจดีย์บูชา มหาสวัสดิ์ ภาษีเจริญ และดำเนินสะดวกในเวลาต่อมา

จากข้อกำหนดในสนธิสัญญาบาวริง ในส่วนที่เกี่ยวกับการค้านั้น แม้ว่าไทยจะยอมให้มีการซื้อขายข้าวออกนอกประเทศก็ไม่ได้หมายความว่า ภาวะการค้าข้าวจะกระเตื้องขึ้นอย่างฉับพลัน โดยข้อเท็จจริงแล้ว หลังจากการทำสัญญาบาวริง ภาวะการค้าน้ำตาลยังขึ้นหน้ากว่าสินค้าประเภทอื่น เพราะเป็นสินค้าที่ชาวตะวันตกต้องการมาก และเป็นสินค้าที่มีกำไรมากเช่นกัน ดังนั้นการขุดคลองในระยะนี้จึงมีเป้าหมายเพื่อการขนส่งอ้อยและน้ำตาลเป็นสำคัญ ¹

สำหรับการปลูกอ้อยนั้น ปลูกกันมากที่นครชัยศรี ² ซึ่งหมายความว่า เมืองนี้เป็นแหล่งผลิตน้ำตาลที่สำคัญควยเช่นเดียวกัน จะเห็นได้ว่าในปี พ.ศ. 2408 มีโรงงานน้ำตาลริมแม่น้ำนครชัยศรีถึง 23 แห่ง ³ ภาวะการค้าน้ำตาลของไทยเจริญรุ่งเรืองมาก และพุ่งขึ้นถึงขีดสุดในช่วงปี พ.ศ. 2393 ถึง พ.ศ. 2410 ⁴

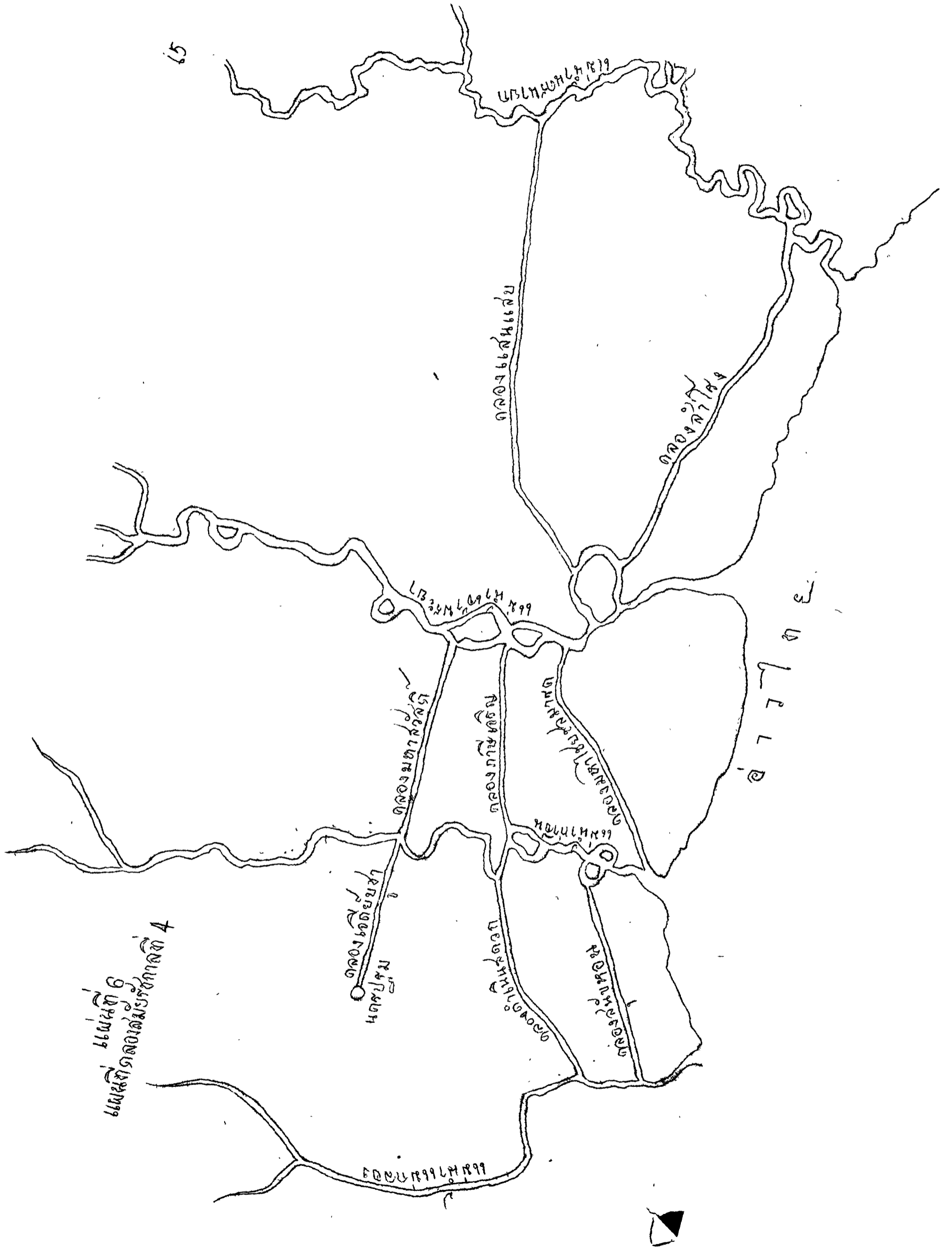
¹ ชีเกฮารุ ทานาเบ้, เรื่องเดิม, หน้า 86.

² ปาลเลอแก้ว, เรื่องเดิม, หน้า 95.

³ James C. Ingram; op.cit., p.p. 123 - 124.

⁴ D.E. Malloch. Siam: Some General Remarks on it

Production (Calcutta, 1852), PP 46 - 47.

แผนที่ 6
 แผนที่ภาคสมัครใจที่ 4

คลองชลประทาน
 ๓๕๖๓

คลองชลประทาน

คลองชลประทาน

คลองชลประทาน

คลองชลประทาน

คลองชลประทาน

คลองชลประทาน

คลองชลประทาน

คลองชลประทาน

๓๕๖๓

ภาวะการณ์เช่นนี้ ทำให้ไทยกระตือรือร้นที่จะส่งเสริมและอำนวยความสะดวกให้การค้าน้ำตาลขยายตัวรวดเร็วยิ่งขึ้น ด้วยเหตุนี้จึงมีการชุกคลองเจดีย์บูชา ภาษีเจริญ และดำเนินสะดวก เพื่อให้สามารถลำเลียงน้ำตาลจากแหล่งผลิตมาสู่ตลาดได้อย่างสะดวก¹ ในสมัยรัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้ชุกคลอง เจดีย์บูชา เพื่อให้เป็นเส้นทางบูชาพระเจดีย์ คลองนี้ชุกตั้งแต่ตำบลท่าหน้าไปถึงพระราชวังซึ่งสร้างใหม่ แล้วเลี้ยวแยกไปถึงเขตวัดพระงามเป็นที่สุด ระยะทาง 449 เส้น กว้างตั้งแต่ 5 วาจนถึง 8 วา ลึก 6 ศอก สิ้นค่าจ้างชุก 64,363 บาท พระยาสุนทรบุรีศรีพิไชยสงคราม ข้าหลวงเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลนครไชยศรี เป็นผู้ชุก แต่จะชุกเมื่อไรไม่ปรากฏชัด ใดก็ตามแต่เพียงว่า ในปีฉลู พ.ศ. 2396 รัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ เป็นแม่กองทำการปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์ ไก่จะทางจะชุกคลองจากแม่น้ำนครชัยศรี เข้าไปจนถึงบริเวณพระปฐมเจดีย์ แต่การยังค้างอยู่จนสมเด็จเจ้าพระยาฯ ถึงพิราลัย จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ทำการปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์² เป็นที่เข้าใจกันว่าคงมีประโยชน์ในการ

¹ พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสมณฑลราชบุรี ร.ศ. 128 (พ.ศ. 2452), พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าจอมอาบ ต.จ. ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ สุสานวัดเทพศิรินทราวาส 21 ธ.ค. 2504 หน้า 2 - 4.

² หจข. ร. 5 กษ 9. 2/33 ชุกคลองเจดีย์บูชา, เรื่องตำนานสถานที่และวัดคู่ต่าง ๆ, เรื่องเดิม, หน้า 42 ดู เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 230 ดูประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2401 - 2404) เรื่องเดิม, หน้า 20 และดูประวัติกระทรวงเกษตร, เรื่องเดิม, หน้า 133.

ขนส่งอ้อยและน้ำตาลกล้วย¹ ทั้งนี้เนื่องจากชุกในเขตเมืองนครชัยศรี ซึ่งเป็นแหล่งผลิตอ้อยขนาดใหญ่ ทำให้การขนส่งอ้อยมายังแม่น้ำท่าจีนเป็นไปได้สะดวกขึ้น

สำหรับคลองภาษีเจริญนั้น ชุกขึ้นเพื่อให้เป็นทางค้าขายและเพื่อความสะดวกในการขนส่งอ้อยและน้ำตาล ทั้งนี้จะเห็นได้จากแนวความคิดของพระภิกษุสัมพันธบริบูรณ์ (ยิ้ม) ผู้เสนอให้มีการขุดคลองสายนี้ขึ้น ซึ่งนอกจากท่านจะเป็นเจ้าภาษีเงินแล้วยังมีโรงหีบอ้อยอยู่ที่บ้านคอนไก่ (คอนกะฎี) แขวงเมืองสมุทรสาครอีกด้วย ท่านได้กราบบังคมทูลให้ขุดคลองสายนี้จากบ้านคอนไก่ที่มาก่อคลองบางกอกใหญ่ริมวัดปากน้ำ ยังผลให้การขนส่งน้ำตาลในบริเวณนี้มายังกรุงเทพฯ สะดวกและรวดเร็วยิ่งขึ้น การเสนอเช่นนี้ส่วนหนึ่งก็เพื่อประโยชน์ของท่านเองด้วย เพราะโรงหีบอ้อยของท่านอยู่ปลายคลองอีกก้านหนึ่ง จึงกระตือรือร้นมากที่จะให้มีการขุดคลองสายนี้ให้ได้ ถึงแม้ว่ารัชกาลที่ 4 จะทรงตอบว่าไม่มีเงินทุนจะใช้ขุดอย่างเพียงพอ ท่านก็พยายามเสนอแนะว่า เมืองอื่นเขาขุดคลองไม่ต้องเอาเงินแผ่นดินมาใช้ เป็นแต่เขาเรียโรกัน ถ้าไม่พอจึงขออำนาจแผ่นดินช่วย พร้อมกันนั้นก็ออกความคิดเห็นเป็น 2 อย่าง คือ 1) เก็บเงินจากเรือแพที่เดินเข้าออก 2) ตั้งโรงหีบที่เมืองนครไชยศรี และเมืองสมุทรสาคร 3 ปี เพื่อเอาเงินเป็นค่าจ้างขุด²

ในที่สุดรัชกาลที่ 4 ก็โปรดเกล้าฯ ให้พระภิกษุสัมพันธบริบูรณ์ (ยิ้ม) เป็นแม่กองขุดคลองสายนี้ เมื่อปีเถาะ พ.ศ. 2410 ขุดตั้งแต่คลองบางกอกใหญ่

¹ ชีเกฮารุ ทานาเบ้, เรื่องเดิม, หน้า 86.

² พระราชทัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสมณฑลราชบุรี ร.ศ. 128 (พ.ศ. 2452), เรื่องเดิม, หน้า 2-3, และคูประวัติกระทรวงเกษตร, เรื่องเดิม, หน้า 20.

ริมวัดปากน้ำไปออกแม่น้ำท่าจีนที่ตำบลคอนไก่อี เป็นระยะทางยาว 620 เส้น กว้าง 7 วา ลึก 5 ศอก ทรงเห็นว่าการชุกคลองเพื่อเก็บเงินคั้นคงไม่ได้เท่าไร จึงโปรดเกล้าฯ ให้หักเงินภาษีฝิ่นกันเป็นส่วนตัวที่พระภาษีสมบัติบริบูรณ์จะต้องส่งคลัง พระราชทานเป็นค่าจ้างในการชุกคลองเป็นเงิน 112,000 บาท ชุกเสร็จในปีมะเมีย พ.ศ. 2415¹ คลองสายนี้ต่อมาได้กลายเป็นคลองที่สำคัญในการค้าขายระหว่างหัวเมืองในแม่น้ำท่าจีนกับกรุงเทพฯ²

ในขณะที่ชุกคลองภาษีเจริญนั้น ก็มีการชุกคลองดำเนินสะดวก เกือบจะพร้อมกันไป เพียงแต่คลองดำเนินสะดวกชุกก่อนหน้าเล็กน้อย ความจริงแล้วคลองทั้ง 2 สายนี้ตามที่กะการณแล้ว จะชุกพร้อมกัน โดยมีแนวคลองเชื่อมโยงต่อกันจนถึงกรุงเทพฯ เพื่อช่วยให้การขนส่งอ้อยและน้ำตาลเป็นไปได้โดยสะดวก คลองดำเนินสะดวกเชื่อมโยงสมุทรสงคราม ราชบุรี และสมุทรสาคร เข้าด้วยกัน ส่วนคลองภาษีเจริญจะเชื่อมโยงระหว่างสมุทรสาครกับกรุงเทพฯ ลักษณะเช่นนี้จะทำให้การคมนาคมระหว่างกรุงเทพฯ กับราชบุรี และสมุทรสาครเป็นไปได้โดยสะดวกอีกด้วย

¹ พระราชทัตเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสมณฑลราชบุรี, เรื่องเดิม, หน้า 2 - 3 ดู เรื่องตำนานสถานที่และวัตถุต่าง ๆ -- --, เรื่องเดิม, หน้า 43 และดู เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 103.

² ร.ศ.ท. เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ (รวบรวม), "ประกาศชุกคลองภาษีเจริญ" ประชุมกฎหมายประจำศก ระยะเวลาที่ 5 เล่ม 11 (พระนคร: โรงพิมพ์เคลิเมล์, 2478), หน้า 220.

สำหรับคลองคำเนินสะควกนั้น เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ว่าที่สมุหกลาโหม เป็นแม่กองขุด เมื่อปีชวด พ.ศ. 2409 เสร็จในปีมะโรง พ.ศ. 2411 เชื่อม ระหว่างแม่น้ำท่าจีนที่ตำบลบางยางกับแม่น้ำแม่กลองที่ตำบลบางนกแขวก ระยะ ทาง 840 เส้น ขนาดคลองกว้าง 6 วา ลึก 6 ศอก เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ออก เงินค่าขุดคลอง 80,000 บาท รัชกาลที่ 4 พระราชทาน 32,000 บาท รวม เป็นเงินค่าขุดคลองทั้งสิ้น 112,000 บาท ¹

อันที่จริงเงินที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ออกเป็นค่าขุดคลองนั้น ไม่ใช่ของท่าน เป็นเงินที่รัชกาลที่ 4 พระราชทานให้สร้างวัดที่เพชรบุรี โดยเอาเงินจาก ภาษีน้ำศาลที่เก็บได้ในท้องถิ่นดังกล่าวใช้จ่าย ภายหลังเมื่อสร้างวัดเสร็จเรียบร้อย เงินภาษีน้ำศาลท่านไม่ส่งคืนคลัง คลังจึงไม่ทราบว่าเป็นจำนวนเท่าใด เมื่อมี การขุดคลองคำเนินสะควก ท่านก็เอาเงินจำนวนนี้ออกใช้จ่าย แกล้งบอกว่าเป็น เงินของท่าน ดังนั้นท่านจึงอ้างสิทธิ์เป็นเจ้าของทั้งสองฝั่งคลอง โดยแจกจ่ายให้ แก่ภรรยา พี่น้อง ลูกหลาน และคนซึ่งมาฝากตัว แต่ถ้าย้อนจะจับจ้องต้องเสียเงิน มากบ้างน้อยบ้าง ²

การขุดคลองแจกที่ดินให้แก่บุตรหลานนี้ไม่ใช่เป็นเรื่องใหญ่ ความจริง แล้วในระยะใกล้ ๆ กันนั่นเอง รัชกาลที่ 4 โปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพระยาวิ- วงค์มหาโกษาธิบดี จ้างวันขุดคลองมหาสวัสดิ์ เมื่อปีวอก พ.ศ. 2403 เสร็จใน

¹ เรื่องตำนานสถาปนาวัดและวัดกุฎีทอง ๆ - - - , เรื่องเดิม, หน้า 43, และดู เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 126.

² พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสมณฑลราชบุรี, เรื่องเดิม, หน้า 3.

ปีเดียวกัน ชุกตั้งแต่แม่น้ำอ้อมวัดโพธิ์พุกมาลา ไปออกแม่น้ำท่าจีนที่เหนือศาลเจ้า
 สุน เป็นระยะทางยาว 676 เส้น ชุกแกคคลองเก่า 8 เส้น รวมระยะทาง 684
 เส้น กว้าง 7 วา ลึก 6 ศอก สิ้นค่าจ้างเงินชุก 88,120 บาท * เมื่อชุกเสร็จ
 แล้ว โปรดเกล้าฯ ให้ยกที่นา 2 ฝั่งคลองในเขตแขวงเมืองนนทบุรีบ้าง แขวง
 เมืองนครชัยศรีบ้าง เป็นที่นา 16,200 ไร่ แบ่งเป็น 50 ส่วน โคสวนละ
 324 ไร่ พระราชทานแก่พระราชโอรส พระราชธิดา¹ นอกจากนี้ก็ใช้เป็นคลอง
 สำหรับเสด็จพระราชดำเนินพระปฐมเจดีย์²

การพระราชทานที่ดินสองฝั่งคลองให้แก่พระราชโอรส พระราชธิดา
 เพื่อทำเป็นที่นา นั้น ไม่ได้รับผลสำเร็จตามที่ตั้งเป้าหมายเอาไว้ เพราะเจ้านาย

* เงินที่ใช้ชุกนั้นส่วนใหญ่เป็นเงินของขายเงิน ซึ่งเป็นท้าวเทพอากร เจ้าตลาด
 เมื่อถึงแก่กรรมในรัชกาลที่ 3 บุตรหลานแย่งทรัพย์มรดกเป็นความกั้น ทรงพระราช
 คำริว่า ท้าวเทพอากรมิ่งมีเพราะทำตลาด บุตรหลานจะมาแย่งมรดกกันมากนัก
 ไม่ชอบ จึงโปรดให้ไปขนาเงินมาไว้ในพระคลัง 80,000 บาท ผู้คนฆ่าภ
 ทรัพย์สินของที่เหลืออยู่ก็โปรดให้แบ่งกันตามผู้ใหญ่ผู้น้อย ครั้นถึงรัชกาลที่ 4 จึง
 พระราชทานเงินรายนี้เป็นค่าแรงเงินชุกคลอง ส่วนที่ยังขาดอยู่ใช้เงินพระคลัง
 80,000 บาท และของเจ้าพระยาวรวิวงศ์ มหาโกษาธิบดีอีก 120 บาท ดูเรื่อง
 ตำนานสถานที่และวัตถุต่าง ๆ ----- เรื่องเดิม, หน้า 41. และดูเจ้าพระยา
 ทิพากรวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 181.

¹
 หจช. ร. 5 กษ 3. 3/31 รายงานความบังคับมูลของกรมพระยา
 คำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยต่อรัชกาลที่ 5 วันที่ 1 มิถุนายน
 พ.ศ. 2446 ที่ 72/2418 และดูประวัติกระทรวงเกษตร, เรื่องเดิม, หน้า 134.

²
 พระราชทัณฑ์เลขา ----- เรื่องเดิม, หน้า 3.

ที่ไ้รับพระราชทานยังทรงพระเยาว์อยู่มาก ไม่สามารถดูแลได้ ต้องปล่อยให้
ผู้จัดการ หรือผู้ที่ทำหน้าที่อื่นไปตามใจชอบ ในเวลานั้นคนทำนาก็มีน้อย ที่กว้าง
วางเปล่ามีมาก ผู้ที่ไปทำนาก็ทำพอกำลังของคนไม่เต็มเนื้อที่ที่พระราชทาน ทั้งๆ
ที่พระองค์ยกเว้นค่านาให้ตลอดไปจนกว่าจะต้องทำตราแดงใหม่¹

กล่าวโดยทั่วไปแล้ว คลองที่ขุดในสมัยรัชกาลที่ 4 นั้นส่วนใหญ่ขุดเพื่อ
การคมนาคมและการค้าขายเป็นสำคัญ บริเวณที่ขุดคลอง เน้นหนักอยู่ทางฝั่งตะวัน-
ตกของแม่น้ำเจ้าพระยา อย่างไรก็ตามเริ่มมีการขุดคลองมหาสวัสดิ์เพื่อพัฒนา
ที่ดินรกร้างว่างเปล่าให้เป็นไร่นา ถึงแม้ว่าไม่บรรลุเป้าหมายที่วางไว้และยัง
เป็นกิจกรรมของชุมชนชั้นสูงก็ตาม แต่ก็แสดงให้เห็นแนวโน้มของชนชั้นสูงที่เริ่ม
สนใจกรรมสิทธิ์ในที่ดินกันบ้างแล้ว แนวโน้มดังกล่าวนี้จะเห็นได้ชัดในสมัยรัชกาล
ที่ 5 เมื่อความต้องการข้าวเข้ามาป้อนบาทสำคัญแทนน้ำตาล

คลองขุดในสมัยรัชกาลที่ 5

หลังจากที่ภาวะการกาน้ำตาลของไทยพุ่งขึ้นถึงขีดสุดในช่วงปี พ.ศ.
2394 - พ.ศ. 2410 ก็เริ่มเสื่อมลงตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2410 เป็นต้นมา
เนื่องจากราคาน้ำตาลตกต่ำ เพราะตลาดโลกลดราคาตาล และตลาดน้ำตาลของ
ไทยเองก็ถูกฟิลิปปินส์แย่งชิงไปได้ โดยเสนอขายน้ำตาลในราคาที่ถูกลงกว่าของไทย²
ในขณะเดียวกันข้าวก็เริ่มมีบทบาทเข้ามาแทนที่ และเพิ่มความสำคัญมากขึ้นเรื่อย ๆ
จนกลายเป็นสินค้าที่ทำรายได้หลักให้แก่ประเทศแทนน้ำตาลไปในที่สุด ภาวะการก

¹ หจข. ร. 5 กษ 3. 3/31 รายงานกราบบังคมทูลของกรมพระยาคำรงราชานุภาพ - - - , เรื่องเดิม,

² วอลเตอร์ เอฟ เวลลา, เรื่องเดิม, หน้า 216.

ข้าวของไทยเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วมาก ปริมาณการส่งออกนอกประเทศในช่วงระยะเวลาเพียง 50 ปี เพิ่มขึ้นจาก 5 % ในปี พ.ศ. 2393 เป็น 50 % ในปี พ.ศ. 2443 ซึ่งเพิ่มขึ้นสูงถึง 25 เท่าตัว¹

รัชกาลที่ 5 ทรงตระหนักถึงความสำคัญของข้าวที่กลายเป็นสินค้าสำคัญของประเทศ และทรงพยายามที่จะหาหนทางเพิ่มผลผลิตข้าวให้มากขึ้น ทั้งด้านการขยายพื้นที่เพาะปลูกและการจัดหาน้ำให้ราษฎรใช้ ซึ่งทั้งสองประการนี้กระทำได้โดยการชุกคลอง พระองค์ทรงพระราชดำริว่า

“-- --การชุกคลอง เพื่อจะให้เป็นที่มาชนทั้งปวงได้ไปมาอาศัยแลเป็นทางที่จะให้สินค้าโคจรทุกไปมาโดยสะดวก ซึ่งให้ผลแก่การเรือสวนไร่นา ซึ่งจะได้เกิดทวีขึ้น ในพระราชอาณาจักร เป็นการอุดหนุนการเพาะปลูกในม้านในเมืองให้วัฒนาเจริญยิ่งขึ้น -- --”²

ด้วยแนวพระราชดำริดังกล่าวข้างต้น พระองค์ทรงเสียเงินปีละหลายหมื่นบาทเพื่อชุกคลองและซ่อมแซมรักษาคคลองอย่างเต็มที่³

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ภาวะการค้าข้าวที่ขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็วในสมัยรัชกาลที่ 5 ผลักดันให้แนวความคิดในการชุกคลองเปลี่ยนแปลงไปจากการชุก

¹ James C. Ingram, *op.cit.*, p. 52.

² ร.ศ.ท.เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ "ประกาศเรื่องอนุญาตชุกคลอง" ประชุมกฎหมายประจำศก รัชกาลที่ 5 เล่ม 9 (พระนคร: โรงพิมพ์เคลิเมนต์, 2478), หน้า 8.

³ หจช. ร. 5 กษ 3/4 พระราชดำรัสในพระราชพิธีเปิดคลองรังสิต ประชุมศกที่ 5 กรกฎาคม ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439).

เพื่อการคมนาคมอย่างเคียวเป็นการขุดเพื่อการคมนาคมและการเกษตรควบคู่กันไป
แนวการขุดคลองจึงเปลี่ยนไปค้วย จากที่เคยขุดฝั่งตะวันตกเป็นส่วนใหญมาเป็น
ขุดฝั่งตะวันออกของลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนใต้ และขุดตอนบนของลุ่มน้ำเจ้าพระยา
ตอนใต้มากกว่าตอนล่าง เพราะมีพื้นที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การปลูกข้าวมากกว่า¹
ซึ่งจะเห็นได้จากทิศทางของการขุดคลองที่จะไ้กล่าวต่อไป

คลองที่ขุดในสมัยรัชกาลที่ 5 มีมากมายและมีผู้ขุดหลายประเภท อาจ
แบ่งได้ดังนี้

1. คลองที่รัฐบาลขุด
2. คลองที่พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้บริษัทขุด
3. คลองที่พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เอกชนขุด

คลองที่รัฐบาลขุด

หลังจากที่รัชกาลที่ 5 ขึ้นครองราชย์ได้เพียงปีเดียว พระองค์ก็โปรดเกล้า ฯ
ให้มีการขุดคลองขึ้นใน พ.ศ. 2412 เป็นคลองแรก และขุดเสร็จใน พ.ศ. 2413
พระราชทานนามว่า คลองเปรมประชากร

คลองเปรมประชากร เป็นคลองที่ขุดเชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยาเข้าด้วยกัน
ขุดตั้งแต่คลองคุดูกรุงเกษมหน้าวัดโสมนัสวิหาร ไปทะลุตำบลเกาะใหญ่ แขวง

¹ ชีเกฮารุ ทานาเบ้, เรื่องเดิม, หน้า 89.

กรุงเก่า ระยะทางยาว 1,271 เส้น 3 วา¹ การที่ชุกคลองนี้เนื่องจากทรง
เห็นวาระราษฎรที่ขึ้นลงไปมาตามแม่น้ำเจ้าพระยานั้นอ้อมไปมา เสียเวลาเดินทาง
มาก จึงโปรดเกล้าฯ ให้ชุกคลองใหม่ตัดให้ตรงขึ้นเพื่อประโยชน์ 2 ประการ
ด้วยกันคือ ย่นระยะทางไปมาระหว่างอยุธยากับกรุงเทพฯ ให้สั้นเข้าและเพื่อ
ขยายพื้นที่เพาะปลูกในบริเวณดังกล่าวให้เจริญรุ่งเรืองขึ้น² บริเวณนี้เดิมเป็น
ป่ารกชัฏ และเต็มไปด้วยโขลงช้างเถื่อน เป็นที่หวาดเกรงของราษฎรจนไม่มี
ใครกล้าไปทำการเพาะปลูก

ทุนทรัพย์ที่ใช้ในการจ้างจีนชุกคลองนั้น พระองค์พระราชทานพระราช-
ทรัพย์ส่วนพระองค์ให้เป็นจำนวนเงิน 203,528 บาท โดยโปรดเกล้าฯ ให้
สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เป็นผู้อำนวยการชุก เจ้าพระยาสุรวงษ์-
ไวยวัฒน์ ที่สมุหพระกลาโหมเป็นแม่กอง พระชลธารวินิจฉัย เป็นผู้ปักหมายกรุย
แนวคลองที่จะชุก³ เมื่อชุกสำเร็จแล้ว ก็โปรดเกล้าฯ ให้ราษฎรใช้คลองนี้

¹ หจช. ร. 5 กษ 9. 2/59 คลองผดุงกรุงเกษม กลองถนนตรง
คลองภาษีเจริญค่าเนินสะควก คัดมาจากจดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 เจ้าพระยาทิพ-
การวงศ์ เรียบเรียง, ประวัติกระทรวงเกษตร, เรื่องเดิม, หน้า 137. และดู
คลองชุกสมัยรัชกาลที่ 5 ใน David Bruce Johnston, Rural Society and
The Rice Economy in Thailand 1880 - 1930 (Michigan: Xerox
University Microfilms, 1976), pp. 47 - 84.

² หจช. ร. 5 กษ 9. 2/59, เรื่องเดิม.

³ ประวัติกระทรวงเกษตร, เรื่องเดิม, หน้า 23.

ได้โดยไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียมชุกคลองและภาษีคลองแต่อย่างใดทั้งสิ้น¹ ทั้งนี้ เพราะพระองค์ทรงต้องการจะชุกคลองนี้เพื่อให้เป็นพระเกียรติยศและเป็นพระราชกุศลให้ราษฎรได้รับความสะดวกสบายจากคลองนี้โดยทั่วหน้ากัน

อย่างไรก็ตามการชุกคลองนี้เพื่อพัฒนาที่ดินนั้นก็ไม่ประสบความสำเร็จตามเป้าหมายที่ต้องการ ทั้งนี้เพราะราษฎรและข้าราชการเข้าไปจับจองนาตามชอบใจ โดยไม่คำนึงว่าตนเองจะมีกำลังทำได้เต็มเนื้อที่หรือไม่ ข้าราชการบางคน จับจองไว้ถึง 2,000 ไร่² และไม่สามารถทำนาได้เต็มเนื้อที่ ที่ดินที่เหลือ อยู่ก็ปล่อยให้รกร้างว่างเปล่า ราษฎรที่ต้องการทำนาจริง ๆ ก็เข้าไปจับจอง ไม่ได้ เพราะเกรงกลัวบาปมี³ ฉะนั้นที่ดินส่วนใหญ่ยังไม่ได้รับการพัฒนาให้เป็นประโยชน์อยู่เช่นเดิม ผลประโยชน์ของประเทศชาติก็ไม่เพิ่มพูนขึ้นตามที่ต้องการ แต่ผลประโยชน์ที่แท้จริงกลับไปตกอยู่กับข้าราชการและผู้มีบุญวาสนาที่จับจองที่ดินไว้เป็นจำนวนมาก ซึ่งคงจะเอาไปขายหากำไรหรือให้เช่าในอนาคต

เพื่อแก้ปัญหาดังกล่าวข้างต้น รัชกาลที่ 5 ทรงแสวงหาหนทางที่จะจำกัดปริมาณของการจับจองที่ดินให้พอเหมาะกับการกำลังที่คนนั้น ๆ จะทำได้

¹ หจช. ร. 5 กษ 9. 2/59, เรื่องเดิม.

² ร.ศ.ท.เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ (รวบรวม) "ประกาศกคลองนครเนื่องเขต", ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 9 (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิแมล์, 2478), หน้า 202.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ซึ่งเห็นได้ชัดเมื่อพระองค์โปรดเกล้าฯ ให้มีการชุกคลองนครเนื่องเขต* ใน พ.ศ. 2419

การที่โปรดเกล้าฯ ให้ชุกคลองนี้ขึ้น เพราะทรงเห็นว่าจะได้ประโยชน์หลายอย่างคือ ช่วยย่นระยะทางจากฉะเชิงเทรามากรุงเทพฯฯ ให้สั้นเข้า ซึ่งเป็นประโยชน์แก่ทางราชการและการค้าขาย นอกจากนี้พื้นที่การเพาะปลูกกรม 2 ฝั่งคลองจะเพิ่มขึ้น เป็นการทะนุบำรุงความเจริญของบ้านเมืองอีกด้วย¹

พระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระชลธารวินิจฉัย เป็นแม่กองชุกคลอง ตั้งแต่ศาลากลางคลองแสนแสบตรงไปต่อกปากคลองท่าไข่ แขวงเมืองฉะเชิงเทรา เป็นคลองยาว 530 เส้น 10 วา กว้าง 6 วา ลึก 4 ศอก เสียเงินค่าจ้างจีน ชุกคลอง 73,940 บาท²

ผลของการชุกคลองนี้ทำให้มีที่นาเพิ่มขึ้นถึง 32,400 ไร่³ เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดการจับจองที่นามากเกินกว่าที่ผู้จับจองจะสามารถทำได้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าหน้าที่รังวัดนาให้ราษฎรที่มาจับจองให้เหมาะสมกับกำลังของแต่ละคน

* ชุกเมื่อวันพุธ เดือน 7 แรม 1 ค่ำ ปีชวด อัฐศกศักราช 1238 (พ.ศ. 2419) และชุกเสร็จเมื่อวันพุธ เดือน 3 แรม 10 ค่ำ ปีฉลู นพศกศักราช 1239 (พ.ศ. 2420).

¹ ร.ต.ท.เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ (รวบรวม) "ประกาศเปิดคลองนครเนื่องเขต", เรื่องเดิม, หน้า 230.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน, และดูประวัติกระทรวงเกษตร, เรื่องเดิม, หน้า 239.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

ที่พอจะทำได้¹ เป็นการป้องกันไม่ให้เกิดกัณฑ์ให้รกร้างว่างเปล่าดังที่แล้วมา นอกจากนี้ยังกำหนดอีกว่า ถ้าราษฎรคนใดก็ตามจับจองที่นาไปแล้ว หนึ่งให้รกร้างว่างเปล่าโดยไม่ทำให้ที่คินนั้นเกิดประโยชน์ขึ้นมา เป็นเวลานานเกินกว่า 3 ปี รัฐบาลก็มีสิทธิที่จะโอนที่คินนั้นกลับคืนมาเป็นของหลวงได้² คราววิธิการดังกล่าวนี้เอง ทำให้ที่คินได้รับการพัฒนาให้เป็นที่นาอย่างจริงจัง ซึ่งนอกจากจะเป็นประโยชน์ต่อชาวนาเองแล้ว ยังเป็นการเพิ่มรายได้แก่ประเทศชาติอีกด้วย

หลังจากที่ชุกคลองนครเนื่องเขตร เสร็จเรียบร้อยใน พ.ศ. 2420 รัฐบาลก็แสดงท่าทีให้เห็นอย่างชัดเจนที่จะพัฒนาการชุกคลองและที่คินให้เป็นระเบียบแบบแผนที่ดีกว่าเดิมยิ่งขึ้น โดยประกาศพระราชบัญญัติออกมาฉบับหนึ่งเรียกว่า "ประกาศชุกคลอง" พ.ศ. 2420 ซึ่งกำหนดว่า ถ้าจะมีการชุกคลองเพื่อเปิดพื้นที่เพาะปลูกขึ้นใหม่ จะทรงใช้ข้าหลวงออกไปตรวจหาที่ซึ่งเป็นที่คินอุดมสมบูรณ์ มีคนปรารถนาจะทำนาทำสวนทำไร่มาด้วยกัน ต่อจากนั้นก็ให้ราษฎรซึ่งต้องการที่นั้นมาหาข้าหลวงเพื่อแจ้งความจำนงว่าต้องการพื้นที่เพาะปลูกมากน้อยแค่ไหน ข้าหลวงก็จะประเมินค่าที่นาขึ้นโดยเฉลี่ย แล้วให้ราษฎรผู้ต้องการออกเงินช่วยบ้างตามสมควรแก่ที่มากและน้อย ส่วนผู้ที่ยากจนและไม่ต้องการออกเงินจะออกแรงช่วยก็ได้ ราษฎรคนใดเมื่อได้จ่ายเงินหรือออกแรงช่วยในการชุกคลอง

¹ ร.ศ.ท.เสถียร ลายลักษณ์ คณะ (รวบรวม), "ประกาศชุกคลอง นครเนื่องเขตร", เรื่องเดิม, หน้า 204.

² ร.ศ.ท.เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ (รวบรวม) "พระราชบัญญัติสำหรับรักษาเมืองกรมการ และเสนากำนันอำเภอ ซึ่งจะออกเดินประเมินนา พ.ศ. 2417", ประชุมกฎหมายประจำศกรัชกาลที่ 5 เล่ม 7 (พระนคร: โรงพิมพ์เคลิแมล, 2478) หน้า 249.

แล้ว เมื่อเข้าไปจับจองที่ว่างเปล่า แม้มิได้เป็นที่โค่นสร้างก็ตาม ก็จะยกค่านา และค่าสมภักตร์ให้สามปี นอกจากนี้จะเพิ่มอายุตราจองจาก 3 ปี เป็น 5 ปี แต่ถาวร 5 ปีแล้วผู้ใดไม่ทำที่ดินของตนให้เกิดประโยชน์ก็จะเรียกสิทธิตราจอง นั้นกลับคืนมาเป็นของรัฐบาลตามเดิม ¹

หลังจากประกาศใช้พระราชบัญญัติแล้ว รัฐบาลก็ชุก คลองประเวศบุรีรัมย์ ใน พ.ศ. 2421 ชุกตั้งแต่ปลายคลองพระโขนงแขวงเมืองนครเขื่อนขันธ์ ไปออก แม่น้ำบางปะกง แขวงเมืองฉะเชิงเทรา เป็นระยะทางยาว 1,150 เส้น ปาก คลองกว้าง 4 วา พื้นคลองกว้าง 10 ศอก ลึก 4 ศอก คลองนี้รัฐบาลชุกขึ้น เพื่อการคมนาคมและเปิดพื้นที่เพาะปลูก ²

ในการชุกคลองนี้นั้น รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้พระยาคำรงราช-พลชั้นตรี เป็นแม่กองจ้างจีนชุก โดยใช้เงินจากกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ 80,000 บาทเศษ และเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ ซึ่งเป็นผู้อำนวยการชุกคลองนี้ได้จ่าย เนื้อดินให้พวกจีนเป็นค่าจ้างบ้าง นอกจากนี้แล้วยังได้จัดทำให้ราษฎรลงชื่อช่วย เสียค่าชุกคลองด้วย โดยมีอัตราต่างกันดังนี้ คือ ตอนต้นคลองตั้งแต่ปลายคลอง พระโขนงตอนหนึ่งค่าคลองไร่ละ 5 สลึง ตอนกลางคลองไร่ละ 1 บาท ตอนแขวง

¹ ร.ต.ท. เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ (รวบรวม) "ประกาศชุกคลองพระ-ประชุมกฎหมายประจำศก; เล่ม 5, (พระนคร: โรงพิมพ์เคลิเมนต์, 2478), หน้า 221 - 225.

² หจข. ร.5 กษ 9. 2/3 พระยาคำรงราชพลชั้นตรี กราบเรียนเสนาบดี กระทรวงเกษตรราธิการ 30 มกราคม ร.ศ. 109 (พ.ศ. 2433).

เมืองฉะเชิงเทราไร่ละ 6 สลึง ปลายคลองไร่ละ 2 สลึง¹ ซึ่งจะเห็นได้ว่าอัตราค่าชดเชยชุกคลองจะอยู่ระหว่าง 2 สลึงจนถึง 1.50 บาท

เป็นที่น่าสังเกตว่า แมวว่าราชการจะต้องออกเงินช่วยในการชุกคลองก็ตาม ความต้องการที่ดินก็ยังสูงอยู่ ทั้งนี้เพราะราคาข้าวเพิ่มสูงขึ้น² เป็นที่ดึงดูดใจให้ทำนาประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง เนื่องจากสิทธิที่ราษฎรได้รับจากพระราชบัญญัติชุกคลอง คือ ได้รับการยกเว้นไม่เก็บกานา 3 ปี และเพิ่มอายุตราจองจาก 3 ปีเป็น 5 ปี³ ความต้องการที่ดินของราษฎรมีมากจนที่นาในคลองประเวศบุรีรมย์มีไม่เพียงพอ ราษฎรจึงช่วยกันออกเงินช่วยในการชุกคลองแยกจากคลองประเวศบุรีรมย์อีกไร่ละ 1 บาท เป็นค่าจ้างเงินชุกรวม 4 คลองด้วยกัน คือ คลอง 1, 2, 3 และ 4.⁴

การที่ราษฎรต้องออกเงินเสียค่าชุกคลองนั้น กงจะทำให้ไม่มีใครอยากจะทำที่ให้กร่างว่างเปล่า เหมือนกับที่ดินที่เคยได้มาโดยไม่ต้องเสียเงิน เพราะนอกจากจะมีข้อจำกัดเกี่ยวกับอายุตราจองแล้ว เงินที่ช่วยในการชุกคลอง

¹ ประวัติกระทรวงเกษตร, เรื่องเดิม, หน้า 141.

² หจข. ร.5 กษ 4. 4/7 พระบรมราชโองการ รัชกาลที่ 5 ให้ประกาศแก่ราษฎรที่ถือที่ดินทำไร่นานาในพระราชอาณาจักร 12 มกราคม . . . ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441)

³ หจข. ร. 5 กษ 4. 4/7 หนังสือพระยามหาโยธา กราบทูลพระเจ้า
นงเยาว์เธอกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ 25
กรกฎาคม ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441)

⁴ เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน และดู ประวัติกระทรวงเกษตร, เรื่องเดิม หน้า 141.

ก็ไม่ใช่น้อย มีจำนวนถึง 32,752 บาท¹ คั้งนั้นจึงกล่าวได้ว่า รัฐบาลประสบความสำเร็จในการขยายพื้นที่การเพาะปลูกให้กว้างขวางออกไปได้ตามที่ต้องการ จะเห็นได้ว่า ในกลางปี พ.ศ. 2423 ราษฎรหลายพันครอบครัวได้เข้าไปทำการเพาะปลูกตลอดแนว 2 ฝั่งคลอง ทั้งคลองประเวศบุรีรมย์ และคลองแยก²

คลองที่รัฐบาลซุกตามทีกล่าวมาข้างต้นนั้น ซุกทางฝั่งตะวันออกและตอนบนของลุ่มน้ำเจ้าพระยาทั้งสิ้น ความจริงแล้วขณะที่มีการซุกคลองประเวศบุรีรมย์หรือก่อนหน้านั้นเล็กน้อย ก็มีการซุกคลองทวีวัฒนาและระเวาภิรมย์ ทางฝั่งตะวันตกเช่นเดียวกัน เพียงแต่ว่าผู้เขียนแยกกล่าวฝั่งตะวันออกทั้งหมดเสียก่อน เพื่อไม่ให้สับสนกัน

สำหรับคลองทวีวัฒนา* นั้น ซุกขึ้นเพื่อแก้ความตื้นเขินของคลองมหาสวัสดิ์และคลองภาษีเจริญ เนื่องจากคลองทั้งสองสายนี้เป็นคลองที่เชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำท่าจีนเข้าด้วยกัน กระแสน้ำจากแม่น้ำทั้งสองสายจึงไหลเข้าคลองทั้งสองนี้พร้อมกันทั้งคนคลองและปลายคลอง และไหลไปชนกันที่กลางคลอง ทำให้บริเวณที่กระแสน้ำชนกันนี้ตื้นเขิน เพราะโคลนตมมาทับถมกันมาก ซึ่งเป็นอุปสรรคอันสำคัญยิ่งในการคมนาคม เพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว รัชกาลที่ 5 จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ เป็นแม่กองจ้างจีนซุกคลองสายนี้ ซุกตั้งแต่หลักสองคลองภาษีเจริญฝั่งเหนือ ทะลุคลองมหาสวัสดิ์ เป็นระยะทางยาวทั้งสิ้น 340 เส้น กว้าง 4 วา

¹ เรืองเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

² David Bruce Johnston, เรืองเคิม, หน้า 51

* ซุกเมื่อ พ.ศ. 2421 และซุกเสร็จในปีเดียวกัน.

กว้าง 4 วา ลึก 4 ศอก¹ ซึ่งนอกจากจะแก้ปัญหาดังกล่าวข้างต้นได้แล้ว ยังขยายพื้นที่เพาะปลูกได้อีกทางหนึ่งด้วย²

เงินทุนที่ใช้ในการขุดคลองสายนี้เป็นจำนวนเงินทั้งสิ้น 27,200 บาท สามารถเปิดพื้นที่สองฝั่งคลองเพื่อการเพาะปลูกเพิ่มขึ้นถึง 27,200 ไร่³ ทุนที่ใช้ในการขุดคลองสายนี้ ราษฎรช่วยเสียค่าขุดคลองไร่ละ 1 บาท รวมเป็นเงินทั้งสิ้น 27,200 บาท เท่ากับค่าใช้จ่ายในการขุดคลองสายนี้พอดี ซึ่งหมายถึงว่ารัฐบาลขุดคลองสายนี้โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายเลย เพียงแต่จัดการกะแน่ว่าจะขุดคลองที่ไหนเท่านั้น นับว่ารัฐบาลได้ประโยชน์ 2 ประการด้วยกัน คือ มีคลองเพิ่มขึ้นโดยไม่ต้องออกค่าใช้จ่ายและเก็บภาษีเงินค่านาได้เพิ่มขึ้นจากพื้นที่นาที่เปิดใหม่นั้น

อย่างไรก็ตาม การที่จะให้กระแสน้ำในคลองมหาสวัสดิ์ และคลองภาษีเจริญไหลแรงและลึกอยู่เสมอ นั้น จะต้องระบายน้ำจากแม่น้ำท่าจีนให้ไหลลงสู่คลองทั้งสองสายนี้ ดังนั้นรัชกาลที่ 5 จึงโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองนราภิรมย์*

¹ ประวัติกระทรวงเกษตร, เรื่องเดิม, หน้า 142 - 143 และดู ร.ศ.ท. เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ (รวบรวม), "ประกาศเปิดคลองทวีวัฒนา" ประชุมกฎหมายประจำศักราชกาลที่ 5 เล่ม 10 (พระนคร: โรงพิมพ์เคลิเมนต์, 2478) หน้า 12 - 14.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

* ขุดเมื่อ พ.ศ. 2421, ขุดเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2423.

ต่อเนื่องกับคลองทวิวัฒนาไปออกแม่น้ำท่าจีน เป็นระยะทางยาว 540 เส้น กว้าง 4 วา ลึก 4 ศอก¹ กว้างวิธีการ เช่นนี้มาจากแม่น้ำท่าจีนก็จะไหลเข้าคลองมหา- สวัสดิ์ ทวิวัฒนา และภาษีเจริญ ทำให้คลองที่กล่าวถึงนี้ นอกจากจะมีน้ำไหลแรง แล้ว ยังช่วยให้ราษฎรที่อยู่ในบริเวณนี้มีน้ำจืดจากแม่น้ำท่าจีนใช้อย่างทั่วถึงอีกด้วย

ในการขุดคลองสายนี้ รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาสุรวงษ์ ไวยวัฒน์ เป็นแม่กองจ้างจีนขุด เป็นเงิน 45,840 บาท² ได้พื้นที่น้ำขึ้นขึ้นไป สองฝั่งคลอง ฝั่งละ 40 เส้น จำนวน 43,200 ไร่ ราษฎรช่วยเสียค่าขุดคลอง ไร่ละ 1 บาท³ เป็นเงิน 43,200 บาท ดังนั้นรัฐบาลออกเงินในการขุดคลอง สายนี้เพียง 2,640 บาทเท่านั้น จึงเห็นได้ว่าหลังจากประกาศใช้พระราชบัญญัติ ขุดคลองแล้ว นอกจากรัฐบาลจะประสบความสำเร็จในการพัฒนาที่ดินแล้ว ยัง สามารถประหยัดค่าใช้จ่ายในการขุดคลองได้เป็นจำนวนมากอีกด้วย

เป็นที่น่าสังเกตว่า ตั้งแต่รัชกาลที่ 5 ขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ. 2411 จนถึง พ.ศ. 2421 ชั่วระยะเพียง 10 ปี พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลอง ถึง 5 คลองด้วยกัน โดยขุดใน พ.ศ. 2412 1 คลอง และขุดในระหว่างปี พ.ศ. 2419 - 2422 ถึง 4 คลองด้วยกัน เฉลี่ยแล้วขุดปีละคลองที่เดียว ที่เป็นเช่นนี้เพราะในช่วงเวลาดังกล่าว ภาวะการค้าข้าวของไทยกระเตื้องขึ้น

* คลองนราภิรมย์แบ่งเป็น 2 ตอน ตอนแรกขุดจากคลองทวิวัฒนาขึ้นมา 340 เส้น ตอนที่สองขุดตามเลี้ยวทุ่งลำพญา แม่น้ำท่าจีนอีก 210 เส้น

¹ ประวัติกระทรวงเกษตร, เรื่องเดิม, หน้า 144.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

มาก ประมาณการส่งออกเพิ่มขึ้นจาก 1,870,000 ทาบ ในช่วง พ.ศ. 2412 ถึง 2417 เป็น 3,530,000 ทาบ ซึ่งเพิ่มขึ้นถึง 93 % ในช่วงปี พ.ศ. 2418 ถึง 2422 และราคาข้าวเขยิบขึ้นจากทาบละ 2.70 บาท ในช่วงปี พ.ศ. 2412 ถึง 2417 เป็น 2.90 บาท ในช่วงปี พ.ศ. 2418 - 2422 ¹ แสดงให้เห็นว่าภาวะการค้าข้าวมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับการชุกคลอง เมื่อใดก็ตามที่ภาวะการค้าข้าวของไทยได้ราคาดี รัฐบาลก็จะเร่งขยายการผลิตข้าว โดยการชุกคลองอย่างมากมายังเช่นปี พ.ศ. 2419 - 2422 รัฐบาลชุกคลองถึง 4 คลอง แต่ถาภาวะการค้าข้าวราคาตกต่ำลงระยะใด รัฐบาลก็จะหยุดการชุกคลองพัฒนาที่ดินเช่นเดียวกัน ซึ่งจะได้ชี้ชัดในช่วงปี พ.ศ. 2423 - 2427 ราคาข้าวลดลงเหลือเพียงทาบละ 2.70 บาทเท่านั้น ปริมาณการส่งข้าวออกขายต่างประเทศจะเพิ่มขึ้นเพียง 0.14 % คือ 3,580,000 ทาบ ²

ในช่วงนี้เอง รัฐบาลได้หยุดชุกการชุกคลองนานถึง 7 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2422 - 2429 และจะเริ่มชุกคลองอย่างขนานใหญ่อีกครั้งหนึ่ง ตั้งแต่ พ.ศ. 2430 เป็นต้นไป เมื่อราคาข้าวเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วและมั่นคง จากทาบละ 2.80 บาท ในช่วงปี พ.ศ. 2428 - 2432 เป็น 3.30 และ 4.60 บาท ในช่วงปี พ.ศ. 2433 - 2437 และ พ.ศ. 2438 - 2442 ³ ระยะเวลาตั้งแต่ พ.ศ. 2428 - 2442 ห่างกันเพียง 14 ปี รัฐบาลชุกคลองเพิ่มขึ้นอีกถึง 10 คลองด้วยกัน

¹ James C. Ingram, op.cit., p. 38.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

หลังจากที่ราคาข้าวของไทยเริ่มสูงขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2428 ปริมาณการส่งออกขายต่างประเทศก็เพิ่มขึ้นตามไปด้วยจาก 3,580,000 หาบ ในช่วงปี พ.ศ. 2423 - 2427 เป็น 5,320,000 หาบ ในช่วงปี พ.ศ. 2428 - 2432¹ ภาวะเช่นนี้ทำให้รัฐบาลกระตือรือร้นที่จะเห็นการพัฒนาที่ดิน ขยายผลผลิตข้าวขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ดังนั้นในปี พ.ศ. 2430 รัชกาลที่ 5 จึง โปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองเปรม^{*} ขึ้น เพื่อเปิดพื้นที่รกร้างว่างเปล่าบริเวณ ฉะเชิงเทรากับนครเขื่อนขันธ์ และช่วยให้การคมนาคมติดต่อระหว่างฉะเชิงเทรากับนครเขื่อนขันธ์สะดวกขึ้นอีกด้วย นอกจากนี้ยังได้นำจีดจากคลองบางขนาก มาใช้ในคลองประเวศบุรีรมย์อีกด้วย เนื่องจากคลองนี้น้ำจะเต็มในฤดูแล้ง²

คลองเปรม ขุดตั้งแต่คลองประเวศบุรีรมย์ ไปออกคลองบางขนาก (แสนแสบ) เป็นระยะทางยาว 448 เส้น ล้นพระราชทรัพย์จ้างจีนขุดเป็นเงิน 40,733 บาท 32 ไร่³ โดยราษฎรออกเงินช่วยค่าขุดคลองไร่ละ 6 สลึง⁴ แต่ก็ยังไม่พอค่าจ้างขุด เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์จึงยืมเงินหลวงมาใช้ก่อน⁵

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

* ขุดเมื่อประมาณ พ.ศ. 2429, ขุดเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2431

² หจช. ร. 5 กษ 3. 3/8 เรื่องที่นาคลองเปรม เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี กราบบังคมทูลรับเกล้าที่ 5 วันที่ 23 มิถุนายน ร.ศ. 113 (พ.ศ. 2437).

³ ประวัติกระทรวงเกษตร, เรื่องเดิม, หน้า 145 - 146.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁵ หจช. ร. 5 กษ 3. 3/8, เรื่องเดิม

เข้าใจว่าเงินนี้ไม่ได้ใช้คืน เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ยกที่นาฝั่งตะวันตกคลอง
เปรงตลอดลำคลองทูลเกล้าถวายแทนเงินที่เยี่ยม รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ
พระราชทานให้พระเจ้าลูกยาเธอและพระเจ้าลูกเธอ¹ อีกค่อหนึ่ง ส่วนฝั่ง
ตะวันออกตลอดลำคลองก็ให้ราษฎรที่ออกเงินช่วยค่าชุกคลอง เป็นผู้จับจองต่อไป

ความจริงแล้วเรื่องยกที่ดินให้พระโอรส พระธิดานี้ พระองค์ก็ทรง
ตระหนักดีเช่นเดียวกันว่า ในบางกรณียกให้แล้ว แต่ไม่ทำก็เสียประโยชน์แก่
บ้านเมืองได้ คงจะเห็นได้จากพระราชปรารภที่ว่า "— ไม่สู้มีความ
ปรารถนาซึ่งจะเอาที่ดินมาหวงแหนไว้ให้ลูกจนกลายเป็นการป้องกันประโยชน์
บ้านเมือง เพราะไม่มีผู้ใดอาจจะไปทำในที่นั้น —" ²

อย่างไรก็ตามถ้าพระราชโอรส พระราชธิดาองค์ใดทรงปรารถนา
จะได้ที่ดินทำให้เกิดประโยชน์ พระองค์ก็ไม่ทรงขัดข้อง พระองค์พระราชทาน
ที่ดินริมคลอง เปรงให้กับพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าหญิงศรีวิไลลักษณ์ พระองค์
เจ้าหญิงสุวภักตร์วิไลยพรรณ และเจ้าจอมมารดาแพ 6,000 ไร่ ตามคำขอ
พระราชทาน ³

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

² หจข. ร. 5 กษ 3. 3/6 หนังสือรัชกาลที่ 5 ถึงพระยาสุรศักดิ์มนตรี
ที่ 11108 ไม่มีวันเดือนปี

³ หจข. ร. 5 กษ 3. 3/6 เรื่องพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าศรีวิไล
แล พระองค์เจ้าสุวภักตร์ แลเจ้าจอมมารดาแพ ขอพระราชทานที่นา ต.คลองเปรง
2 เมษายน ร.ศ. 112 (ร.ศ. 2436).

ไ้กล่าวมาแล้วว่า ภาวะการค้าขายของไทยนั้น ได้เริ่มสูงขึ้นตามลำดับ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2428 เป็นต้นมา ลักษณะเช่นนี้ทำให้เกิดความจำเป็นของพัฒนาพื้นที่เพื่อขยายการเพาะปลูกให้มากขึ้นเรื่อย ๆ และความตุงการที่ดินของราษฎรก็เพิ่มสูงขึ้นเป็นเงาตามตัว ที่ดินริมคลองเริ่มเขยิบตัวสูงขึ้น จนกระทั่งที่ดินริมคลองที่จะทำนาได้นั้นกลายมาเป็นสินค้าสำคัญพร้อมกับการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจการค้า¹ โครงการชุกคลองซึ่งเคยเป็นโครงการสาธารณของรัฐบาลกลายมาเป็นโครงการของเอกชน มีเอกชนมาลงทุนชุกคลองเพื่อขายที่ดินมากมาย ทั้ง ๆ ที่เป็นบริษัท เช่น บริษัทชุกคลองแลคูนาสยาม และที่เป็นของส่วนบุคคล เช่น พระยาบรรภาสิงหนาท เป็นต้น ซึ่งจะไ้กล่าวรายละเอียดในตอนต่อไป

ภายหลังที่รัฐบาลปล่อยให้เอกชนดำเนินการชุกคลองอยู่ระยะหนึ่ง รัฐบาลก็ประสบปัญหายุ่งยากมากมาย ทั้งในส่วนที่เกี่ยวกับรัฐบาลโดยตรง และในส่วนที่เกี่ยวกับผู้ได้รับสัมปทานชุกคลองตลอดจนราษฎรที่เข้ามามีส่วนร่วมในกิจการนี้ด้วย (ซึ่งจะไ้กล่าวถึงในตอนที่ว่าด้วยคลองที่บริษัทและเอกชนชุก) เพื่อแก้ไขปัญหาคังกล่าว รัฐบาลจึงต้องตัดสินใจเข้ามาดำเนินการชุกคลองเอง อีกครั้งหนึ่ง ซึ่งชุกเพียง 2 คลองเท่านั้น คือ คลองนิมยตรา* และคลองไผ่สิงห์โต ชุกเมื่อ พ.ศ. 2446 ถือไ้ว่าเป็นคลองชุกคลองสุดท้ายสมัยรัชการที่ 5

สำหรับ คลองนิมยตรา นั้น โปรดเกล้า ฯ ให้พระยาสมุทบูรพาภิรักษ์ เป็นแม่กองจ้างจีนชุกตั้งแต่ตำบลเสือกินไปจนถึงบางพลีน้อย แขวงเมืองสมุทรปราการ

¹ ชีเกฮารุ ทานาเบ, เรื่องเดิม, หน้า 89.

* เข้าใจว่าคงจะชุกในปี พ.ศ. 2441 เพราะในปี พ.ศ. 2442 รัชกาลที่ 5 ทรงโปรดเกล้า ฯ พระราชทานยกเว้นเงินดำนานา 3 ปี

เป็นระยะทางยาว 180 เส้น กว้าง 4 วา ลึก 5 ศอก ใต้เนื้อที่นา 2 ฝั่งคลอง 10,000 ไร่¹

เงินทุนที่ใช้ชุกนั้น จะมีจำนวนเท่าไรไม่มีหลักฐานปรากฏ เพียงแต่ทราบ ว่าราษฎรที่จับจองที่ดิน 2 ฝั่งคลอง ช่วยออกเงินค่าชุกคลองด้วย และรัชกาลที่ 5 ก็ทรงตอบแทนผู้ช่วยออกเงินค่าชุกคลองโดยยกเว้นค่าน้ำให้ 3 ปี เป็นการเสียผลประโยชน์ของรัฐบาลที่ควรจะได้เพื่อตอบแทนราษฎรที่ช่วยออกเงินค่าชุกคลองและพัฒนาพื้นที่ที่กว้างว่างเปล่าให้เป็นประโยชน์ นอกจากนั้นยังช่วยให้การคมนาคมในบริเวณนี้สะดวกยิ่งขึ้นอีกด้วย

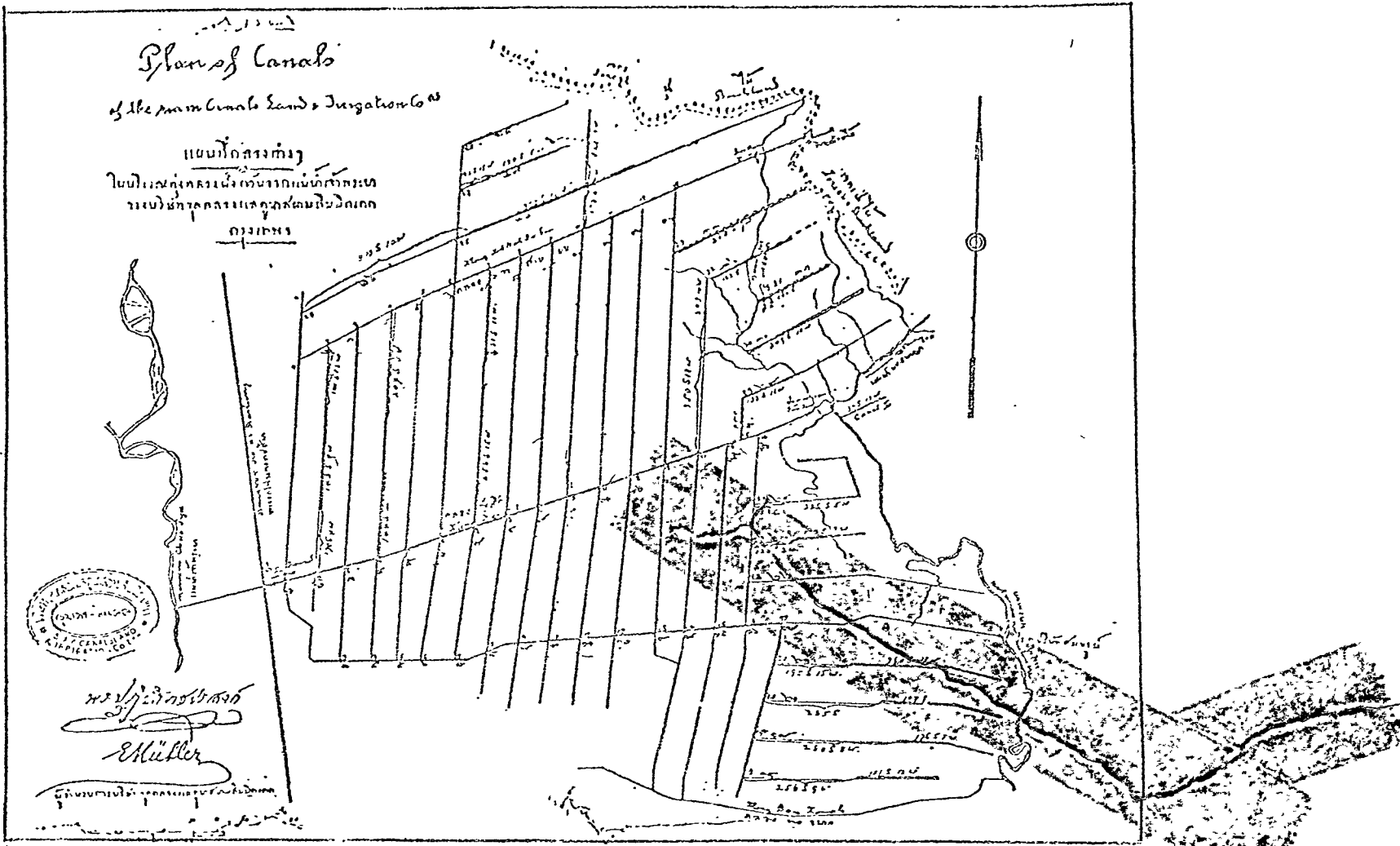
ส่วนคลองไผ่สิงห์โต* นั้น รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้ชุกขึ้นเพื่อ ทดน้ำเข้าพื้นที่ของกรมพระคลังข้างที่ นอกจากนี้แล้วยังช่วยให้ส่วนหมอนของ กองช่างใหม่และโรงเรียนราชวิทยาลัยมีน้ำจืดใช้อีกด้วย² โดยชุกตั้งแต่คลอง พระราชดำริ ทะลุออกคลองเตยยาว 100 เส้น ปากกว้าง 4 วา ฝั่งคลอง กว้าง 10 ศอก ลึก 3 คืบ³

¹ ประวัติกระทรวงเกษตร, เรื่องเดิม, หน้า 147 และ หจข. ร.5 กษ. 3. 2/2 เรื่องเก็บเงินค่าน้ำในกรุงเทพมหานครหัวเมืองแลเรื่องเงินค่าน้ำที่ทาง.

* ชุกเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2447.

² หจข. ร. 5 กษ หนังสือเก่า แฟ้มที่ 4/67 หนังสือเจ้าพระยาเทเวศร์- วงวิวัฒน์ ถึง คุณศรีสุนทร .14 ธันวาคม ร.ศ. 122 (พ.ศ. 2446) ที่ 8153 และดู หจข. ร. 5 กษ 9. 2/40 เรื่องชุกคลองไผ่สิงห์โต คลองพระราชดำริ.

³ ประวัติกระทรวงเกษตร, เรื่องเดิม, หน้า 147.

Plan of Canals
of the pinnacled Lands & Jungation Co.

แบบที่ดลองต่าง
ในบริเวณทุ่งคลองรังสิต
กรมชลประทาน
กรมการที่ดิน

หรือผู้จัดทำ
E. Müller

แบบที่ดลองต่าง ๆ ในบริเวณทุ่งคลองรังสิต

ที่มา : หจข ร.๕ กษ. ๕.๔๑/๑, เรื่อง "บริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม"

การชุกคลองสายนี้ รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้า ฯ พระราชทานเงินพระคลังข้างที่ จ้างเงินชุกเป็นเงิน 27,643 บาท ¹ โดยใช้วิธีจ้างเหมาและเพื่อให้ผู้รับเหมาชุกคลองให้เสร็จทันเวลาและเสร็จสมบูรณ์ตามเป้าหมายที่กำหนด จึงมีการทำสัญญาอย่างรัดกุมยิ่ง กำหนดให้ผู้รับเหมา ชุกคลองนี้ให้เสร็จภายใน 60 วัน ถ้าทำไม่เสร็จเรียบร้อยภายในกำหนดดังกล่าว ผู้รับเหมาจะถูกปรับวันละ 25 บาท ทุก ๆ วัน จนกว่าจะเสร็จ ข้อกำหนดเช่นนี้ไม่เคยได้กระทำกันมาก่อน นับเป็นข้อผูกพันที่ทันสมัยมากทีเดียว นอกจากนี้แล้วยังกำหนดการจ่ายเงินค่าจ้างเป็นงวดเพื่อควบคุมผู้รับเหมาชุกคลองทุกระยะอีกด้วย ² ถึงกระนั้นก็ตามเงินผู้รับเหมาก็ยังผิดสัญญาจนได้ กรมคลองจึงต้องดำเนินการต่อมาจนเสร็จเรียบร้อย

คลองที่บริษัทชุก

การที่ราคาที่ดินริมคลองเขียบสูงขึ้น เท่ากับเร่งเร้าให้เอกชนกระตือรือร้นที่จะชุกคลองชายที่ดินเพิ่มขึ้นเช่นเดียวกัน ด้วยเหตุนี้เมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงเชิญชวนให้ผู้มีทุนทรัพย์มาช่วยชุกคลองพัฒนาที่ดิน ³ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์* ซึ่งเป็นพระราชนัดดาของรัชกาลที่ 4 และเป็นผู้ที่สนใจกิจการค่านี้น่ามาก ได้ร่วมกับ นายโยกิม แกรซี้ วิศวกรชาวอิตาลี และพระยานาพิตรภักดิ์และนายยมตั้งเป็น

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

² หจช.ร. 5 กษหนังสือเกา แพ้ที่ 4/67

³ หจช. ร. 5 กษ 9. 4/12 Scheme of Irrigation in Siam ของมิสเตอร์โยกิม แกรซี้ 26 พฤศจิกายน ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445)

* พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ เป็นพระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงวงษาธิราชสนิท และหม่อมแย้ม ทรงเชี่ยวชาญทางการแพทย์มาก

บริษัทขึ้น เรียกว่าบริษัทชุกคลองแลคูนาสยาม¹ เพื่อสนองพระราชดำริของ
รัชกาลที่ 5 และเพื่อกำเนินกิจการชุกคลองชายที่คืนต่อไป

บริษัทได้ตกลงทำสัญญากับรัฐบาลในวันพฤหัสบดี แรม 1 ค่ำ เดือนมกราคม
พ.ศ. 2431 โดยรัฐบาลยอมให้บริษัทผูกขาดการชุกคลองใต้หัวพระราชอาณาจักร
นานถึง 25 ปี ซึ่งรัฐบาลคงสูญเสียผลประโยชน์อย่างมาก คือ การที่รัฐบาลยอม
ให้บริษัทมีอำนาจจะเลือกชุกคลองในที่แห่งหนึ่งแห่งใดใดก่อนผู้อื่นหัวพระราชอาณาจักร (ดู
ภาคผนวก ก. หนังสือพระราชทานพระบรมราชานุญาตชุกคลองข้อ 1) มีผลทำให้บริษัท
มีอำนาจมากและเกินกำลังที่บริษัทจะทำได้ รัฐบาลคงระงับการชุกคลองตามหัวเมือง
เสียหลายคลอง เพราะจะเป็นการละเมิดสัญญาใด ซึ่งมีผลทำให้การพัฒนาบ้าน
เมืองหยุดชงักตามไปด้วย² การพัฒนาที่ดินเพื่อการเพาะปลูกต้องหยุดชงักไปชั่ว
ระยะหนึ่ง³ นอกจากนี้แล้วบริษัทยังได้ประโยชน์อย่างอื่นอีกคือ สิทธิในที่ดินสอง
ฝั่งคลองที่คลองชุกผ่านไป ยื่นขึ้นไปฝั่งละ 40 เส้น ตลอดทั้งลำคลอง (สัญญาข้อ 4)
สำหรับคลอง 8 วา ถ้าเป็นคลอง 6 วา ยื่นขึ้นไปฝั่งละ 30. เส้น ตลอดทั้งลำคลอง

จนได้เป็นอธิบดีกรมหมอลวง แต่บัดนี้ที่แท้จริงนั้นทรงโปรดการค่าขายมากกว่า
การแพทย์ในที่สุดได้ลาออกจากราชการ ตั้งบริษัทชุกคลองแลคูนาสยามขึ้นเมื่อ
พ.ศ. 2431 ดู พระประวัติพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์, พิมพ์เป็น
อนุสารณ์ในการฉาบเลิกศพ นางสาวเพลินตา สนิทวงศ์ 2508.

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

² หจข. ร.5 กษ. 9. 4/i เรื่องบริษัทชุกคลองคูนาสยามควาบาเห็นบริษัท
ชุกคลอง.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

และยื่นขึ้นไปฝั่งละ 25 เส้น ตลอดจนค่าคลองสำหรับคลอง 4 วา¹ บริษัทได้ให้ผลประโยชน์ตอบแทนรัฐบาล 20 % ของผลกำไรที่บริษัทจะได้รับ (สัญญาข้อ 8)

การที่รัฐบาลยินยอมทำสัญญาเสียเปรียบเช่นนี้ อาจพิจารณาได้ 2 ประการด้วยกัน ประการแรกเนื่องจากภาวะการค้าข้าวของไทยพื้นถิ่นขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2428 และก้าวหน้าต่อไปอย่างมั่นคง ทำให้รัฐบาลพยายามพัฒนาที่ดินและชุกคลองเพื่อเพิ่มผลผลิตข้าวสนองความต้องการของตลาด แต่เนื่องจากรัฐบาลไม่มีทุนเพียงพอ จึงต้องเชิญชวนให้เจ้านายและข้าราชการที่มีทุนทรัพย์มากดำเนินการแทน โดยรัฐบาลให้สิทธิในการเป็นเจ้าของที่ดิน 2 ฝั่งคลองและมีอำนาจซื้อขายได้เต็มที่เป็นการตอบแทน ปรากฏว่าในระยะแรกไม่มีข้าราชการหรือเจ้านายที่มีทุนทรัพย์กล้าลงทุน เพราะต้องลงทุนมากและไม่แน่ใจว่าจะได้ทุนคืน² จึงไม่สำเร็จตามที่ต้องการ ดังนั้นเมื่อมีผู้เสนอตัวเข้ามารับภาระอันนี้แทนรัฐบาล ก็ยอมเป็นที่พึงพอใจของรัฐบาลอย่างยิ่ง และคงมีส่วนทำให้รัชกาลที่ 5 ยินยอมอะลุ่มอะล่วยในข้อสัญญาที่ทำกับบริษัทอย่างมาก อีกประการหนึ่งอาจจะเป็นเพราะความสัมพันธ์ทางเครือญาติระหว่างรัชกาลที่ 5 กับพระองค์เจ้าสายสนธิวงศ์ ทำให้พระองค์จำเป็นต้องทรงช่วยเหลือโดยปริยายก็เป็นได้

อย่างไรก็ตามรัฐบาลก็ได้คลองเพิ่มขึ้นมากมาย และรวดเร็วกว่ารัฐบาลชุกเอง โดยรัฐบาลไม่ต้องลงทุนเลย เพียงแต่ว่ารัฐบาลต้องคอยแก้ปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ที่บริษัทร้องเรียนมาเท่านั้น

¹ หจข. ร. 5 กษ. หนังสือเก่า แฟ้มที่ 34/791 หนังสืออนุญาตให้บริษัทชุกคลองแลคนาสยาม ชุกคลอง ร.ศ. 111 (พ.ศ. 2435).

² หจข. ร.5 กษ. 9. 4/12 Scheme of Irrigation in Siam, เรื่องเดิม.

หารายได้จากผลผลิตภายในประเทศด้วยการจ้กให้ การผูกขาดการเก็บภาษีอากร โดยอนุญาติให้เจ้าภาษี ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวจีนในประเทศไทยเป็นผู้จัดการเก็บภาษีจากราษฎรโดยตรง ซึ่งก็เหมือนกับการผูกขาดของรัฐบาลนั่นเอง เพียงแต่เปลี่ยนผู้ผูกขาดการเก็บภาษีจากรัฐบาลไปสู่เอกชนเท่านั้น ปรากฏว่าในตอนต้นรัชกาลที่ 3 ได้มีการผูกขาดภาษีสำหรับการค้าอยู่ 2 – 3 อย่าง แต่เมื่อมีการทำสัญญาเบอร์นีกันแล้ว การผูกขาดการเก็บภาษีสินค้าก็เพิ่มขึ้นอีกหลายอย่าง สินค้าที่สำคัญ ๆ ที่ส่งออกไปจำหน่ายต่างประเทศ เช่น น้ำตาล ฝาง พริกไทย เนื้อเค็ม ปลาแห้ง รังนก ถูกเก็บภาษีขาออกอย่างหนัก¹ ด้ววิธีการเช่นนี้ทำให้รัฐบาลได้เงินเพิ่มขึ้นโดยไม่ต้องละเมิดสัญญาที่ทำไว้ นอกจากนี้แล้วภาวะการค้าน้ำตาล ซึ่งได้กลายเป็นสินค้าสำคัญของไทยภายหลังทำสัญญา เบอร์นีได้เพิ่มปริมาณการส่งออกอย่างรวดเร็วจาก 60,000 หาบในปี พ.ศ. 2369 เป็น 240,000 หาบในปี พ.ศ. 2383² สภาวะเช่นนี้กระตุ้นให้รัฐบาลไทยเริ่มยื่นมือเข้าควบคุมการค้าน้ำตาล โดยออกวางกฎเกณฑ์จำกัดการค้าคอกค้าขายออกมาเรื่อย ๆ จนในที่สุดไทยก็สามารถเข้าคุมการค้าน้ำตาลอย่างสิ้นเชิงในปี พ.ศ. 2385 ทำให้น้ำตาลราคาสูงขึ้นอีกถึงร้อยละ 40³ และรัฐบาลไทยก็ได้ทำการผูกขาดการค้าไม้สักและพริกไทยในเวลาต่อมา ในขณะที่เดียวกันก็เร่งแต่งเรือสำเภาออกไปค้าขายกับต่างประเทศมากขึ้น ทำให้รัฐบาลสามารถหารายได้มาใช้จ่ายอย่างเพียงพอ

1. วอลเตอร์ เอฟ เวลดา, เรื่องเค็ม, หน้า 262.

2. เรื่องเดียวกัน, หน้า 260.

3. O. Frankfurter, "The Mission of Sir James Brooke To Siam", JSS (1911), P. 21.

หลังจากทำสัญญากันแล้ว บริษัทก็เริ่มกิจการต่าง ๆ เพื่อให้การชุกคลอง และพัฒนาที่ดินดำเนินไปตามเป้าหมาย บริษัทได้ทำแผนที่พร้อมกับสำรวจบริเวณที่จะชุกคลอง ซึ่งส่วนใหญ่จะครอบคลุมที่ราบลุ่มเจ้าพระยาตอนใต้ส่วนบนทั้งสองฝั่งลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา¹ ใน พ.ศ. 2433 บริษัทได้ชุกคลองสายใหญ่ซึ่ง เป็นสายหลักสายสำคัญเป็นคลองแรก เรียกว่า คลองรังสิตประยูรศักดิ์ ชุกตั้งแต่แม่น้ำเจ้าพระยา ณ ตำบลบ้านใหม่ แขวงปทุมธานี ไปออกแม่น้ำนครนายก ที่ตำบลบางปลาหกหัวควาย ยาว 1,292 เส้น 10 วา กว้าง 6 วา ลึก 6 ศอก* (ต่อมาเปลี่ยนเป็นคลองกว้าง 8 วา ใน พ.ศ. 2435) ต่อมาในปี พ.ศ. 2436 บริษัทก็ขยายพื้นที่การชุกคลองให้กว้างขวางออกไปอีก โดยชุกคลองซอย จากคลองรังสิตทั้งฝั่งเหนือและฝั่งใต้อีกฝั่งละ 20 คลองรวมเป็น 40 คลอง กว้างตั้งแต่ 3 วา ถึง 5 วา ลึกตั้งแต่ 3 ศอก ถึง 5 ศอก เป็นระยะทางยาวรวมกัน 29,477 เส้น 10 วา และชุกคลองสกัด ทกว่าสายบนทกว่าสายล่างกว้าง 6 วา ลึก 5 ศอก เป็นระยะทางยาวรวมกัน 2,030 เส้น คลองทั้ง 43 คลอง ยาวรวมกันทั้งสิ้น 33,400 เส้น ซึ่งถ้าไม่มีอุปสรรคขัดขวางทำให้ต้องเปลี่ยนแปลงแผนการแล้ว บริษัทจะมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินตลอดทุกแนวคลองมากถึง 1,800,000 ไร่²

¹ หจข. ร. 5 กษ. หนังสือเก่า แฟ้มที่ 86/3833 หนังสือเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ทูลพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นทิพลาภพฤติกษัตริย์ เสนาบดีกระทรวงมรุชาคร 12 กันยายน ร.ศ. 111 (พ.ศ. 2435).

* ชุกเสร็จ พ.ศ. 2440.

² หจข. ร. 5 กษ. หนังสือเก่า แฟ้มที่ 86/3833 หนังสือ เย กราษี ถึงพระยาสุรศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ 5 พฤษภาคม ร.ศ. 111 (พ.ศ. 2435) และดู หจข. ร.5 กษ. 9. 4/13 รายงานความเห็นเรื่องที่ดินบริษัทชุกคลองกุณาสยามขอรับพระบรมราชานุญาตจะชุกคลองฝั่งตะวันตกแม่น้ำเจ้าพระยา 30 มีนาคม ร.ศ. 122 (พ.ศ. 2446).

ในการซุกคองจำนวนมากมายเช่นนี้ บริษัทใช้ทั้งแรงงานจีนและเครื่องจักร
ซุก¹ การนำเครื่องจักรมาใช้ในการซุกคองนั้น เพราะบริษัทเห็นว่า การใช้แรง
งานจีนซุกคองนั้นนอกจากซุกเสร็จแล้ว ยังสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายในระยะยาวอีกด้วย²
ส่วนการใช้เครื่องจักรช่วยให้ซุกได้สะดวกและรวดเร็วสวยงามด้วย อย่างไรก็ตาม
การใช้เครื่องจักรก็มีข้อจำกัด เนื่องจากไม่สามารถใช้ได้ในทุกสภาพพื้นที่ ในระยะ
แรกบริษัทใช้เครื่องจักรเรือซุก ต่อมา เปลี่ยนเป็นเครื่องจักรชนิดเคบินรางเหล็ก
ซุกบนฝั่งคอง³ ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ถ้าใช้เรือซุกคองมีน้ำเพียงพอที่จะให้เรือ
ลอยลำอยู่ได้ ถ้าใช้เครื่องจักรที่เคบินรางเหล็กก็เกิดปัญหาเรื่องน้ำเพราะพื้นดิน
ที่มีน้ำบางครั้งดินอ่อน ทำให้หมอนที่หนุนเครื่องจักรทรุดไป ต้องหยุดการซุก ทำให้
เสียเวลามาก ด้วยเหตุนี้ถ้าตอนใดไม่มีน้ำหรือมีน้ำเป็นช่วง ๆ ตอน ๆ ก็จะใช้วิธี
จ้างจีนซุกโดยวิธีเหมาเป็นตอน ๆ ไป⁴

บริษัทประสบปัญหาเรื่องคนในบังคับ เป็นครั้งแรกใน พ.ศ. 2435
สืบเนื่องมาจากสถานะทางกฎหมายของนายแกรซี เนื่องจากเขายังไม่ได้เปลี่ยน
สัญชาติจากคนในบังคับฝรั่งเศสมาเป็นคนในบังคับสยาม ซึ่งเท่ากับเป็นการฝ่าฝืน

¹ -
หจข. ร. 5 กษ. 9. 2/10 หนังสือหลวงปฏิบัติราชการประสงคราบทูล
รัชกาลที่ 5 10 พฤศจิกายน ร.ศ. 114 (พ.ศ. 2438)

²
หจข. ร. 5 กษ. หนังสือเก่า แฟ้มที่ 86/3833, เรื่องเดิม.

³
ปิยนาด บุณนาค, รายงานผลการวิจัย การพัฒนาคมนาคม ในรัชกาลที่ 5,
ทุนวิจัยรัชดาภิเษกสมโภช จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กันยายน 2518, หน้า 12

⁴
หจข. ร. 5 กษ. 9 4/1 หนังสือพระราชาธิบดีพริบาล กราบทูลพระเจ้าอนง
ยาเซอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ 14 ตุลาคม ร.ศ. 114 (พ.ศ. 2438)

ข้อบังคับในสัญญาอนุญาตให้บริษัทชุกคลอง หลังจากที่ได้เจรจากันอยู่ระยะหนึ่ง นายแกรซีก์คัดลินใจขายหุ้นในบริษัทส่วนของเขาให้กับพระปฏิบัติราชประสงค์ แทนที่จะเปลี่ยนเป็นคนในบังคับสยาม พระปฏิบัติราชประสงค์นี้เดิมชื่อ นายมุลเลอร์ (Muller) เป็นชาวออสเตรีย ทำงานอยู่ที่บริษัท บี.กริม (B. Grim) ในกรุงเทพฯ มาเป็นเวลานานแล้ว ได้เป็นกำลังสำคัญในการบริหารงานของบริษัทชุกคลองแลคูนาสยาม ร่วมกับ ม.ร.ว.สุวพันธุ์ บุตรของพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ในเวลาต่อมา

ในปี พ.ศ. 2435 บริษัทได้เสนอแผนการที่จะขยายแนวชุกคลองต่าง ๆ ต่อรัฐบาล เมื่อได้รับอนุมัติแล้ว บริษัทก็เริ่มทำการชุกคลอง 6 วา สายบน 6 วา สายล่าง และคลองซอยต่าง ๆ ตั้งแต่วันที่ 2 กันยายน พ.ศ. 2436² การชุกคลองของบริษัทประสบความสำเร็จตามที่มุ่งหมายไว้เป็นอย่างดี บริษัทสามารถขายที่ดิน

* หม่อมราชวงศ์สุวพันธุ์ เป็นบุตรคนใหญ่ในพระวรวงศ์เชอพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ และหม่อมเขียน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา นอกจากจะเชี่ยวชาญทางการแพทย์แล้วยังสนใจเศรษฐกิจพาณิชย์กรรมอีกด้วย ดังนั้นหลังจากรับราชการเป็นผู้นับราชการกรมหมอล่วงอยู่ระยะหนึ่ง ก็ลาออกจากราชการเพื่อไปประกอบธุรกิจส่วนตัว โดยเป็นผู้อำนวยการบริษัทชุกคลองแลคูนาสยาม แทนพระบิดา ซึ่งประจวบ ภู สมเด็จพระยามกุฎราชกุมาร ปรวดีนายพันตรี ม.ร.ว.สุวพันธุ์ สนิทวงศ์ ร่วมพิมพ์ในหนังสือเรื่อง ข่าวของประเทศสยาม ของ ม.ร.ว.สุวพันธุ์ สนิทวงศ์ พ.ศ. 2470

¹ กาญจนาคพันธ์, เมื่อวานนี้ เล่ม 2 (พระนคร: สำนักพิมพ์เรืองศิลป์, 2519), หน้า 1:25.

² หจข. ร. 5 กษ. 9. 2/25 พระปฏิบัติราชประสงค์เรียนเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ 18 มีนาคม ร.ศ. 129 (พ.ศ. 2453)

จนไม่พอกับความต้องการของผู้ต้องการที่ดิน¹ ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากความต้องการ
 ชาวโนในช่วง พ.ศ. 2438 - 2442 ยังอยู่ในระดับสูง และก้าวหน้าไปอย่างมั่นคง
 ราคาข้าวก็เชยิบสูงขึ้นจากหาบละ 4.60 บาท ในช่วง พ.ศ. 2438 - 2442 เป็น
 5.50 บาทในช่วง พ.ศ. 2443 - 2447² นับว่าเป็นตัวเลขที่ทำให้ชาวนาปรารถนา
 ที่นาเพื่อการปลูกข้าวได้เป็นอย่างดี ความต้องการที่นาจึงอยู่ในระดับสูงมาก แม้ว่า
 ราคาจะแพงขึ้นก็ตาม

ผู้ต้องการที่ดินของบริษัทมี 2 ประเภท คือ พวกที่ไม่ทำนาและพวกที่ต้องการ
 ทำนา ประเภทแรกนั้นส่วนใหญ่เป็นผู้มีบรรดาศักดิ์ในกรุงเทพฯ ไกลชิดกับรัฐบาลจึง
 ราษฎรชาวต่าง ๆ เกี่ยวกับการซื้อขายที่ดินเป็นอย่างดี และมีเงินทุนสูง ทำให้สามารถ
 เลือกซื้อที่ดี ๆ ได้ก่อน เป็นพวกที่ต้องการที่นาไว้เพื่อให้คนอื่นเช่าทำนาหรือขายเอา
 กำไรในอนาคต ซึ่งสามารถขายได้ในราคาสูง โดยที่เก็บไว้นานนัก³ ส่วนพวก
 ที่ต้องการทำนาเพื่อเลี้ยงชีพอย่างแท้จริง นอกจากจะไม่มีเงินสดที่จะซื้อแล้ว ยังไม่เคย
 ได้ทราบข่าวคราวเรื่องการซื้อขายที่ดินอีกด้วย จึงมักจะซื้อได้หลังผู้อื่น และได้ที่นา
 ไม่ค่อยดีนัก คนเหล่านี้ส่วนใหญ่ต้องเช่าคนอื่นทำมากกว่า⁴

¹ หจข. ร. 5 กษ. 9. 2/25 กรมหมื่นนรา กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5
 เรื่องขอชุกคลองคูนาตั้งแต่ตำบลบางตะโน แขวงเมืองนนทบุรีไปออกแม่น้ำสุพรรณ
 18 ตุลาคม ร.ศ. 118 (พ.ศ. 2442).

² James C. Ingram , op.cit., p. 38.

³ หจข. ร. 5 กษ. 5/4 เรื่องพระกำวการของบริษัทชุกคลองแลคูนาสยาม
 และกุ หจข. ร. 5 กษ. 32/25 หนังสือพระยาเทเวศร์ กราบบังคมทูลสมเด็จพระบรม-
 โอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร ผู้สำเร็จราชการรักษาพระนคร 18 มิถุนายน ร.ศ.126
 (พ.ศ. 2450).

⁴ หจข. ร. 5 กษ. 9. 2/25 กรมหมื่นนรา กราบบังคมทูล รัชกาลที่ 5, เรื่องได้

ในการลงทุนของบริษัทนั้น บริษัทไม่ต้องทุ่มเทเงินที่มีอยู่มาใช้จ่ายในการชุกคลองทั้งหมดในคราวเดียว โดยขอเท็จจริงแล้ว บริษัทหาวิธีเก็บเงินจากผู้ต้องการที่ดินมาใช้หมุนเวียนเพื่อช่วยเหลือการเงินของบริษัท ด้วยการประกาศใหญ่ของการที่ดินทราบ บริษัทจะเรียกเงินมัดจำจากผู้ที่ต้องการที่ดินไร่ละ 2 สลึง ตามจำนวนที่ผู้ซื้อจับจองเอาไว้ เมื่อเครื่องจักรชุกคลองที่ปากคลองสายโคจะเรียกเก็บเงินมัดจำในสายนั้น ๆ อีกไร่ละ 1 บาท และเมื่อชุกคลองตลอดเนื้อที่ที่ได้มัดจำเงินไว้แล้ว จะเรียกเงินที่ยังค้างอยู่ตามราคาที่จะกันไว้ เมื่อมอบใบจองสัญญาซื้อขายและตัดที่ดินเป็นการแน่นอนแล้ว จึงจะคืนเงินที่เหลือให้เสร็จสิ้นไป 1 ส่วนผู้ที่ซื้อควยเงินผ่อน บริษัทจะเรียกมัดจำก่อนไร่ละ 1 บาท เมื่อชุกคลองเสร็จแล้วมอบใบจองแลที่นาให้ผ่อนอีกไร่ละ 2 บาท กรบกำหนด 1 ปี ต้องชำระเงินส่วนที่เหลือให้ครบจำนวน² ควยวิธีการดังกล่าวนี้เองทำให้บริษัทมีเงินทุนหมุนเวียนได้อย่างง่ายดาย และบริษัทจะไม่คิดค่าปวยการให้ในกรณีที่ต้องคืนเงินมัดจำ³

สำหรับราคาที่ดินที่ซื้อขายกันนั้น รัฐบาลและบริษัทจะเป็นผู้กำหนดร่วมกันตามความเหมาะสม ซึ่งจะแตกต่างกันไปตามขนาดความกว้างของคลองดังนี้ คลองกว้าง 3 - 4 วา ไร่ละ 2 บาท คลองกว้าง 5 วา ไร่ละ 3 บาท 2 สลึง คลองกว้าง 6 วา ไร่ละ 4 บาท คลองกว้าง 8 วา ไร่ละ 5 บาท และที่มุมคลองจะ

¹ หจช. ร. 6 กษ. 5/10 แจ้งความขอพิพิศ บริษัทชุกคลองแลคูนาสยาม ลิมิตเค็ค 12 ตุลาคม ร.ศ. 118 (พ.ศ. 2442)

² หจช. ร. 5 กษ. หนังสือเกา แพ้มที่ 86/3833 หนังสือเย กราซี ถึงพระยาสุรศักดิ์มนตรีเสนาบดีกระทรวงเกษตร 5 พฤษภาคม ร.ศ. 111 (พ.ศ. 2435)

³ หจช. ร. 6 กษ. 5/10 เรื่อง บริษัทชุกคลองแลคูนาสยาม ชุกทุ่งนครนายก.

เรียกเพิ่มขึ้นอีกไร่ละ 1 บาททุกคลอง¹ ส่วนอัตราขึ้นลงของราคานั้น ขึ้นอยู่กับความต้องการที่ดินของราษฎร ซึ่งปรากฏว่าเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ใน พ.ศ. 2447 ราคที่ดินในบริเวณคลองรังสิตเพิ่มขึ้นจากราคาของทางราชการถึงไร่ละ 25 บาท²

ดังนั้นจึงเชื่อได้ว่า บริษัทต้องไต่ค่าไร่อย่างแน่นอน เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี กล่าวไว้ว่า ตลอดระยะเวลาที่บริษัทได้สัมปทานนั้นได้ค่าไร่ถึง 1,364,000 บาท ทั้งนี้เป็นค่าไร่ที่ไต่ก่อนแบ่งให้รัฐบาล 20 %³ อย่างไรก็ตามฝ่ายบริษัทได้ปฏิเสธข้อเท็จจริงในเรื่องนี้ เพียงแต่ยอมรับว่า ในช่วง 8 ปีแรกของการชุกคลองนั้นได้ค่าไร่เพียง 800,000 บาท ต่อจากนั้นค่าไร่ก็ลดลงเรื่อย เนื่องจากคลองชุกแล้วขายที่ดินไม่ได้ เพราะพื้นที่ขยายออกมากเกินความต้องการของราษฎร⁴

¹ หจข. ร. 5 กษ. 9. 4/8 หนังสือเจ้าพระยาเทเวศวงษ์วิวัฒน์ กราบ บังคมทูลรัชกาลที่ 5 22 มกราคม ร.ศ. 119 (พ.ศ. 2443) แผ่นที่ 34 เรื่อง ที่ 791 หนังสืออนุญาตให้บริษัทชุกคลองแลคูนาสยามชุกคลอง ร.ศ. 111 (พ.ศ. 2435).

² หจข. ร. 5 กษ. 9. 4/14 หนังสือ เย แวน คูเบอร์เบน ถึงเสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ 12 ธันวาคม ร.ศ. 123 (พ.ศ. 2447).

³ หจข. ร. 5 กษ. หนังสือเก่า แผ่นที่ 86/3836 หนังสือบริษัทชุกคลองแลคูนาสยาม เรียบพระยาสุรศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงเกษตร 5 พฤศจิกายน ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) และดู David Bruce Johnston, เรื่องเดิม, หน้า 64.

⁴ หจข. ร. 5 กษ. หนังสือเก่า แผ่นที่ 86/3836 เสนาบดีกระทรวงเกษตร กราบทูลพระเจ้าอนงยาเชอกรมหมื่นสมมตอมรพันธ์ เสนาบดีกระทรวงมุรธาธร 27 พฤศจิกายน ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) และดู David Bruce Johnston, เรื่องเดิม, หน้า 64.

แม้ว่าบริษัทจะปฏิเสธว่าไม่ไต่ถามใครมากมาย ดังเช่นที่เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีกล่าวอ้างก็ตาม แต่ก็เชื่อได้ว่าบริษัทจะต้องไต่ถามใครมากพอสมควร ซึ่งจะเห็นได้จากกรณีที่บริษัทกระตือรือร้นที่จะชุกคลองพัฒนาที่ดินฝั่งตะวันตกของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แต่ก็ไม่ได้รับอนุมัติจากรัฐบาลเพราะรัฐบาลได้รับความยุ่งยากทั้งด้านคดีและอำนาจในการปกครองที่นาของบริษัทมามากพอแล้ว จึงต้องการชุกคลองเสียเอง

รัฐบาลยอมให้สัมปทานแก่บริษัทชุกคลองแควนาศยาม เป็นเวลาถึง 25 ปี ด้วยความหวังว่า การชุกคลองสายต่าง ๆ ตามที่กล่าวมาแล้วนั้น จะช่วยให้การเพาะปลูก การค้าขายและการคมนาคมในแถบนี้เจริญรุ่งเรืองขึ้น แต่ผลที่ได้รับปรากฏว่าไม่สมบูรณ์ และยืนนานตามที่ต้องการ ชาวนาสามารถปลูกข้าวได้ก็เพียงระยะแรกที่ชุกคลองเท่านั้น หลังจากนั้นชาวบริษัชุกคลองน้ำกินน้ำใช้ เพราะคลองตันเขินและขาดน้ำ ทั้งนี้เนื่องจากไม่มีระบบการทดน้ำระบายน้ำที่เพียงพอ บริษัทได้ทำประตูและทำนบขึ้นหลายแห่ง แต่ก็กักไค้แต่น้ำฝนที่ตกลงมาในบริเวณนี้ และที่ไหลจากที่สูงลงมาเท่านั้น¹ ถ้าปีไหนฝนตกน้อยกว่าปกติ น้ำในแม่น้ำจะน้อยไปด้วย ซึ่งทำให้คลองที่บริษัทชุกขาดน้ำไปด้วย ทำให้เกิดคันเขินเป็นช่วงเป็นตอนขึ้นมา น้ำที่ซึ่งอยู่ที่จะหมักหมมมีรสกร่อยใช้ดื่มกินไม่ได้ ในกรณีเช่นนี้ไม่เพียงแต่ชาวนาจะขาดแคลนน้ำกินน้ำใช้เท่านั้น แม้การคมนาคมก็ทำไม่ได้

การที่เกิดเหตุการณ์เช่นนี้ขึ้นมา สืบเนื่องมาจากบริษัทไม่ไค้มีจุดประสงค์ที่จะช่วยเหลือให้มีการชลประทานที่เพียงพอสำหรับการทำนา บริษัทต้องการเพียงเพื่อชุกคลองเข้าไปในป่า แล้วถือสิทธิในที่ดินสองฝั่งคลอง เพื่อขายที่กินเอากำไรจาก

¹ หจช. ร. 6 - 7 กษ. 9/9 หนังสือเจ้าพระยาพลเทพ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ กราบทูลพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ นายกสภาการคลัง 11 มกราคม พ.ศ. 2471 ที่ 987/6193.

ราษฎรเท่านั้นเอง คลองที่บริษัทขุดจึงเป็นแค่เพียงเส้นทางคมนาคมให้ราษฎรเข้าไปลงทุนลงแรงบุกเบิกที่รกร้างว่างเปล่าให้เป็นที่น่าขึ้นมาเท่านั้นเอง¹ จะเห็นได้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 6 ราษฎรทำนาได้ไม่สมบูรณ์เหมือนอย่างเก่า เพราะขาดน้ำถึงกับจะพากันอพยพไปหาที่ทำกินใหม่ ในที่สุดรัฐบาลต้องขุดคลองรพีพัฒนศักดิ์ เพื่อระบายน้ำจากแม่น้ำป่าสักเข้าบริเวณคลองรังสิตเพื่อแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำ และจัดให้มีการชลประทานที่แท้จริงต่อไป²

คลองที่เอ็กซนขุด

เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์เสนาบดีกระทรวงเกษตร สมัยรัชกาลที่ 5 กล่าวว่าการที่มีผู้ต้องการขุดคลองในที่ต่าง ๆ นอกเขตที่ดินของตนนั้น มีความประสงค์อยู่ 2 ประการคือ เพื่อจะให้เป็นที่สาธารณะแก่มหาชนประการหนึ่ง กับเพื่อต้องการที่ดิน 2 ฝั่งคลองอีกประการหนึ่ง³

พิจารณาจากคำกล่าวของเจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ข้างต้นนั้น เข้าใจว่าเอ็กซนขุดคลองเพื่อต้องการที่ดินสองฝั่งคลองมากกว่าที่จะขุดเพื่อสาธารณประโยชน์ ทั้งนี้จะเห็นได้จากการขุดคลองแต่ละสายที่เอ็กซน ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตขุดนั้น จะมีผู้มาเข้าชื่อออกเงินช่วยเหลือขุดคลอง เพื่อต้องการที่ดินเป็นการตอบแทนและ

¹ หจช. ร. 6 - 7 กษ 9/6 หนังสือเจ้าพระยาพลเทพ เสนาบดี กระทรวงเกษตราธิการ กราบบังคมทูลพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ นายกสภา การคลัง 11 มกราคม 2471.

² เรื่องเดียวกัน.

³ หจช. ร. 5 กษ 9. 1/5 ร่างประกาศว่าด้วยผู้ที่ขุดคลองนาต่าง ๆ.

เข้าใจว่าผู้ที่ เป็นหัวหน้าในการชุกคลองนั้นคงจะได้รับประโยชน์ในการชุกคลองแต่ละสายมากกว่าผู้อื่น ไม่เช่นนั้นคงไม่มีผู้ใครขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตชุกคลองอย่างมากมาเป็นแน่

คลองที่เอกชนชุกเป็นคลองแรกคือ คลองหลวงแพ่ง คลองสายนี้หลวงแพ่งกรรมการเมืองนครเขื่อนขันธ์เป็นผู้ชุก เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. 2431 ชุกเสร็จเมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. 2433 โดยชุกตั้งแต่คลองประเวศบุรีรมย์ฝั่งเหนือไปบรรจบคลองนครเนื่องเขต แขวงฉะเชิงเทรา ยาวประมาณ 383 เส้น 15 วา กว้าง 4 วา ลึก 3 ศอก¹ ได้มีราษฎรลงชื่อออกเงินช่วยในการชุกคลอง เพื่อเป็นทุนจ้างเงินชุก โดยขอจับจองที่นา 2 ฝั่งคลองยื่นขึ้นไปฝั่งละ 26 เส้น ใ้เนื้อที่นา 33,750 ไร่ รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้เพิ่มอายุตราของจาก 3 ปี เป็น 5 ปี และไม่เรียกเก็บค่านาในเวลา 3 ปีแรกอีกด้วย²

ในปีเดียวกันนี้เอง พระยาสีหราชเดโช ชุกคลองอุคมขจร โดยอ้างว่าราษฎรในกรุงเทพฯ และแขวงเมืองนครเขื่อนขันธ์ตลอดจนฉะเชิงเทรา ซึ่งไม่มีไร่นาทำ ขอให้ชุกคลองนี้ในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2431 ชุกตั้งแต่คลองประเวศบุรีรมย์

¹ หจข. ร. 5 กษ หนังสือเก่า แฟ้มที่ 85/3800 หนังสือหลวงแพ่งกรรมการเมืองนครเขื่อนขันธ์ กราบเรียนที่สมุหพระกลาโหม 28 มกราคม ร.ศ. 119 (พ.ศ. 2443) และคูประวัติกระทรวงเกษตราธิการ, เรื่องเดิม, หน้า 148 – 150.

² ประวัติกระทรวงเกษตราธิการ, เรื่องเดิม, หน้า 150 และ หจข. ร. 5 กษ หนังสือเก่า แฟ้มที่ 85/3800 หนังสือหลวงแพ่งกรรมการเมืองนครเขื่อนขันธ์ กราบเรียนสมุหพระกลาโหม 17 เมษายน ร.ศ. 111 (พ.ศ. 2435).

ไปออกคลองนครเนื่องเขต ยาว 380 เส้น กว้าง 4 วา ลึก 4 ศอก ใต้เนื้อที่
นาขึ้นขึ้นไป 2 ฝั่งคลอง ฝั่งละ 33 เส้น เป็นที่นา 20,625 ไร่¹ เมื่อคลองขุด
เสร็จในเดือนธันวาคม 2432 ปรากฏว่าเนื้อนาไม่พอแจกราษฎรที่ลงชื่อจับจองเอา
ไว้ และได้รวมกันแจ้งความจำนงจะช่วยออกเงินในการขุดคลองใหม่ ดังนั้นพระยา
สีหราชเคโษ จึงต้องขุดคลองแยกจากคลองใหญ่อีก 2 คลอง ขึ้นขึ้นไปฝั่งละ 25 เส้น
เป็นที่นา 4,000 ไร่ ส่วนคลองที่ 2 ยาว 118 เส้น ขึ้นขึ้นไปฝั่งละ 25 เส้น เป็น
ที่นา 5,900 ไร่* คลองทั้งสองสายนี้ขุดทะลุคลองหลวงแพ่ง² ใต้ที่นา รวมกันกับ
ที่นาคลองอุดมชลจรถึง 30,525 ไร่ โดยรัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ยกค่าน้ำให้
3 ปี³

การขุดคลองทั้งสามสายนี้ ราษฎรได้ช่วยออกเงินจ้างเงินขุดคลองถึง
215 คน โดยออกเงินช่วยค่าขุดคลองอุดมชลจร 160 คลองแยกคลองที่ 1
25 คน และคลองแยกคลองที่ 2 อีก 30 คน⁴

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 149, และดู หจช. ร. 5 กษ หนังสือเก่า แฟ้มที่
85/3803 พระยาสีหราชเคโษ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 22 ตุลาคม ร.ศ.109(พ.ศ.2433)

*ขุดเสร็จใน พ.ศ. 2433.

² ประวัติกระทรวงเกษตราธิการ, เรื่องเดิม, หน้า 149.

³ หจช. ร. 5 กษ หนังสือเก่า แฟ้มที่ 85/3803, เรื่องเดิม.

⁴ หจช. ร. 5 กษ หนังสือเก่า แฟ้มที่ 85/3803 หนังสือพระยาสีหราช-
เคโษ กราบเรียน เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ร.ศ. 109 (พ.ศ. 2433) และดู
หจช. ร. 5 น. 41. 1/9 หนังสือพระยาภาสกรวงศ์ถึงข้าหลวงกรมนา
9 มิถุนายน ร.ศ. 110 (พ.ศ. 2434).

การขุดคลองหลวงแพ่ง และคลองอูมชลจร แสดงถึงความต้องการที่ดินของราษฎรในเขตนั้นว่าอยู่ในระดับสูงพอสมควร ความต้องการดังกล่าวนี้มีแนวโน้มเขยิบสูงขึ้นเรื่อย ๆ หลังจากขุดคลองหลวงแพ่งในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2431 อีก 7 เดือนต่อมาได้มีการขุดคลองอีกคลองหนึ่ง โดยมีความยาวเกือบจะเท่ากัน แต่ปรากฏว่าไม่สามารถสนองความต้องการของราษฎรได้อย่างเพียงพอ ถึงกับต้องขุดคลองแยกอีก 2 คลอง แนวโน้มดังกล่าวนี้ เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เห็นได้ชัดจากการขุดคลองที่เพิ่มขึ้นอย่างมากมาย ทั้งที่เป็นของเอกชนชุกและที่เป็นของบริษัทชุก

หลังจากที่รัฐบาลอนุญาตให้เอกชนขุดคลองทั้งสองสายนั้นแล้ว รัฐบาลก็ประสบความยุ่งยากจากสัญญาที่ทำกับบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามใน พ.ศ. 2431 เป็นครั้งแรก ทั้งนี้เนื่องจากรัฐบาลไม่สามารถอนุญาตให้พระยาคำรงราชพลชั้นชุกคลองตามที่ขอพระราชทานได้ เพราะจะผิดสัญญาที่ทำไว้กับบริษัท ซึ่งนอกจากจะจำกัดอำนาจการตัดสินใจของรัฐบาลในเรื่องนี้แล้ว ยังทำให้การพัฒนาประเทศซบงันไปด้วย เนื่องจากในขณะที่ประเทศต้องการเร่งรัดขยายพื้นที่ปลูกข้าวเพื่อสนองความต้องการของตลาด รัฐบาลกลับต้องรอคอยให้บริษัทขุดคลองเปิดพื้นที่นาทั่วราชอาณาจักรเพียงผู้เดียว บริษัทไม่มีกำลังที่จะสามารถทำเช่นนั้นได้ ขณะเดียวกันผู้อื่นก็ทำแทนไม่ได้ด้วย พื้นที่เพาะปลูกแทนที่จะขยายให้ทันกับความต้องการกลับถูกทิ้งให้รกร้างว่างเปล่าอยู่เช่นเดิม ผลประโยชน์ของประเทศก็สูญเสียไปด้วย ด้วยเหตุนี้เอง รัฐบาลจึงพยายามแก้ไขสัญญาที่ทำกับบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามในเวลาต่อมา

พระยาคำรงราชพลชั้นชุกซึ่งเคยเป็นผู้ขุดคลองประเวศบุรีรมย์ และคลองแยกทั้ง 4 คลอง ได้ร่วมกับชาวนา 70 คน ทำคำร้องขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตขุดคลอง ในบริเวณใกล้เคียงคลองประเวศบุรีรมย์ ใน พ.ศ. 2433¹

¹ หจข. ร. 5 กษ 9. 2/14 หนังสือเจ้าพระยามหาโยธา กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 12 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439).

เนื่องจากคลองที่ขุดไว้นั้นมีผู้เข้าถือคลองเต็มเนื้อที่แล้ว ชวนาจึงอยากให้ขยายเนื้อที่การเพาะปลูกออกไปอีก โดยจะช่วยออกเงินค่าชุกคลองและต่างก็ประกาศจับจองที่ดินตามริมคลองที่ขุดใหม่นั้น เฉลี่ยแล้วคนละ 430 ไร่¹ แต่รัฐบาลไม่สามารถอนุญาตให้ได้ เพราะถ้าอนุญาตก็จะละเมิดสัญญาที่ทำไว้กับบริษัทชุกคลองและกุนาสยาม พ.ศ. 2431 แต่ถ้าไม่อนุญาตก็กลายเป็นว่ารัฐบาลยินยอมให้บริษัทผูกขาดการพัฒนาทรัพยากรของประเทศแต่เพียงผู้เดียว² และบริษัทก็ไม่สามารถทำได้ด้วย ปัญหาขัดแย้งกันเช่นนี้ทำให้รัฐบาลเห็นความจำเป็นที่จะต้องแก้ไขสัญญาที่ทำกับบริษัทเพื่อเปิดโอกาสให้เอกชนอื่น ๆ เข้ามาร่วมในการชุกคลองพัฒนาพื้นที่ เพื่อเพิ่มผลผลิตข้าวให้ทันกับภาวะการค้าข้าวของประเทศ ในที่สุดในปี พ.ศ. 2433 รัฐบาลก็ประสบความสำเร็จในการแก้ไขสัญญากับบริษัท อันมีผลทำให้บริษัทสูญเสียสิทธิผูกขาดการชุกคลองทั่วราชอาณาจักร และต้องยอมให้เอกชนอื่นเข้ามามีส่วนในการชุกคลองด้วย บริษัทมีสิทธิเพียงเป็นผู้ขอรับจ้างชุกก่อนผู้อื่นเท่านั้น และถ้าค่าจ้างชุกคลองสายนั้นแพงไป บริษัทก็จะสละสิทธิอันนี้ด้วย (กฎหมายฉนวนก. ไขข้อสัญญา ข้อ 1)

หลังจากรัฐบาลแก้ไขสัญญากับบริษัทเรียบร้อยแล้ว ในปีเดียวกันนั้นเอง พระยาคำรงราชพลขันธ์ก็ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ชุกคลองเจริญใต้คลองสายนี้ชุกเมื่อวันที่ 27 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2433 ชุกตั้งแต่คลองหลวงแพงไปถึงทุ่งโหล่ แขวงกรุงเทพ ฯ เป็นระยะทางยาว 765 เส้น กว้าง 4 วา ลึก 3 ศอก

¹ หจช. ร. 5 กษ 4. 4/2 ราษฎรจำนวนชื่อผู้จองนา ตำบลทุ่งโหล่ คลองแสนแสบฝั่งใต้ แขวงกรุงเทพ ฯ ที่ 190.

² David Bruce Johnston, เรื่องเดิม, หน้า 68.

* ชุกเสรีจ พ.ศ. 2435.

รวมสามสายด้วยกันได้เนื้อที่นาขึ้นขึ้นไปฝั่งละ 25 เส้น จำนวน 33,750 ไร่¹

การขุดคลองสายนี้ พระยาภาสกรวงศ์ กล่าวว่า ผู้ขุดได้กำไรถึง 10,800 บาท² การขุดคลองสายนี้ไม่มีหลักฐานบ่งว่า ผู้จับจองที่ดินช่วยออกเงินค่าขุดคลองหรือไม่ แต่ผู้เขียนเข้าใจว่า ผู้จับจองที่ดินคงจะออกเงินช่วยเป็นค่าจ้างขุดคลองเหมือนกับที่พระยาคำรงราชพลขันธ์ขุดคลองประเวศบุรีรมย์นั่นเอง และเงินที่ผู้จับจองที่ดินช่วยค่าขุดคลองนั้น คงเกินจำนวนที่จ้างขุดมาก ผู้ขุดจึงมีกำไรถึง 10,800 บาท หลังจากหักค่าธรรมเนียมตราจอง หักค่าจ้างขุดและให้รัฐบาลเป็นค่าภาคหลวง ร้อยละ 20 แล้ว

ต่อมาในปีเดียวกันนี้เอง รัชกาลที่ 5 ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชากิมล ขุดคลองพระราชากิมล เมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. 2433 ขุดตั้งแต่ทุ่งบางบัวทอง แขวงเมืองนนทบุรี ไปออกบ้านบางปลาบางภาษี แขวงเมืองนครชัยศรี เป็นระยะทางยาว 800 เส้น กว้าง 3 วา ลึก 5 ศอก ใต้อินที่นาขึ้นขึ้นไปฝั่งละ 25 เส้น จำนวน 40,000 ไร่³

1 หจข. ร. 5 กษ หนังสือเก่า แฟ้มที่ 85/3802 พระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ กราบทูลพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ 25 เมษายน ร.ศ. 110 (พ.ศ. 2434) และคูประวัติกระทรวงเกษตราธิการ เรื่องเดิม, หน้า 153.

² หจข. ร. 5 กษ หนังสือเก่า แฟ้มที่ 85/3802, เรื่องเดิม.

³ ประวัติกระทรวงเกษตราธิการ, เรื่องเดิม, หน้า 150 และคู หจข. ร. 5 กษ 9. 2/7 หนังสือพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ กราบทูลพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ 17 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 109 (พ.ศ. 2433).

ในการชุกคลองสายนี้ พระราชกิมไล้^๑ ได้รวมทุนกับพรรคพวกอีก 35 คนตั้งเป็นบริษัทขึ้น โดยผู้รวมทุนออกเงินคนละประมาณ 400 - 4,000 บาท รวมเป็นทุนของบริษัท 32,000 บาท ผู้เข้าหุ้นต่างก็หวังกันว่าจะขายที่ดินริมฝั่งคลองได้ เป็นการเลียนแบบบริษัทชุกคลองแลคูนาสยาม และเจตนาจะแข่งขันกับบริษัทควย^๑ แต่ไม่ประสบความสำเร็จดังที่หวังไว้ คงจะเป็นเพราะทุนที่ใช้ในการดำเนินการมีน้อยคือ 32,000 บาทเท่านั้น อีกประการหนึ่งคงเป็นเพราะบริษัทขาดผู้บริหารงานที่มีประสิทธิภาพ จะเห็นได้ว่าพอพระราชกิมไล้ถึงแก่กรรมก็ไม่มีใครเข้ามาดำเนินการแทน ต้องให้นายเลื่อนบุตรของพระราชกิมไล้มาจัดการ ทั้งที่บุคคลผู้ไม่ได้เป็นหุ้นส่วนมาตั้งแต่ตั้งเดิม

หลังจากที่ให้มีการชุกคลองขึ้นอย่างกว้างขวางแล้ว รัฐบาลก็พยายามออกกฎข้อบังคับขึ้นมาในปี พ.ศ. 2434 เพื่อกำหนดการถือครองที่ดินริมฝั่งคลองให้เป็นแบบแผนเดียวกัน โดยใช้ขนาดความกว้างของคลองเป็นตัวกำหนดขนาดของกรรมสิทธิ์ในที่ดินของผู้ชุกคลองดังต่อไปนี้

คลองขนาดเล็ก กว้างตั้งแต่ 3 วา ลงมาพันคันคลองขึ้นไปข้างละ 6 วา จับจองยื่นขึ้นไปฝั่งละ 25 เส้น ทั้งสองฝั่งคลอง

คลองขนาดกลาง กว้าง 4 - 6 วา พันคันคลองขึ้นไปข้างละ 6 วา จับจองยื่นขึ้นไปฝั่งละ 30 เส้นทั้งสองฝั่ง

^๑ หจข. ร. 5 กษ 9. 2/7 หนังสือพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตร กราบทูลพระเจ้านั่งยาเชอกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ 17 กุมภาพันธ์ ร.ศ.109 (พ.ศ.2433).

คลองขนาดใหญ่ กว้าง 7 วาขึ้นไป พันคันคลองขึ้นไปข้างละ 6 วา จับจอง
ยื่นขึ้นไปฝั่งละ 40 เส้น ทั้งสองฝั่ง ¹

หลังการประกาศใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้แล้ว พระยาบรรณาสิงหนาท (เจ๊ก)
ก็ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ขุดคลองพระยาบรรณา เมื่อวันที่ 20
พฤศจิกายน พ.ศ. 2435 โดยขุดตั้งแต่ตำบลบางประกอกหลังเกาะใหญ่ แขวงกรุง-
เก่าไปออกกลางทุ่งเป็นระยะทางยาว 400 เส้น กว้าง 4 วา ลึก 4 ศอก มีกรรมสิทธิ์
ในที่ดิน 2 ฝั่งคลอง ฝั่งละ 25 เส้น ตลอดลำคลอง ²

สำหรับพระยาบรรณาสิงหนาท (เจ๊ก) เป็นชาวจวนบังคับบัญชาทหารญวน
อาสาที่รับราชการอยู่ในไทย ³ ท่านเห็นว่าทหารญวนที่อยู่ในไทยยากจนมาก และ
ไม่มีที่จะทำมาหากิน จึงร้องขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตขุดคลองเพื่อเปิดที่
รกร้างว่างเปล่าให้เป็นที่นาขึ้นมา ชาวจวนจะได้อาศัยเป็นที่เพาะปลูกต่อไป ⁴
รัชกาลที่ 5 ทรงเห็นด้วยกับความคิดของพระยาบรรณา เพราะทรงเห็นว่าชาวจวน

¹ ร.ต.ท.เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ (รวบรวม), "ประกาศเรื่อง
ขุดคลอง", ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 13 (พระนคร: โรงพิมพ์เคลิเมนต์,
2478), หน้า 11 - 12.

² ประวัติกระทรวงเกษตร เรื่องเดิม, หน้า 152 และดู หจข. ร.5 กษ
3. 1/7 สารตราเจ้าพระยาพลเทพถึงพระยาไชยวิสิศ เจ้าเมืองกรุงเก่า และกรรมการ
กรุงเก่า 14 มีนาคม ร.ศ. 111 (พ.ศ. 2435).

³ หจข. ร. 5 กษ หนังสือเก่า แฟ้มที่ 85/3811 พระยาบรรณาสิงหนาท
กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 17 ธันวาคม ร.ศ. 111 (พ.ศ. 2435).

⁴ หจข. ร. 5 กษ หนังสือเก่า แฟ้มที่ 85/3811 พระยาบรรณาสิงหนาท
กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 เดือนพฤศจิกายน ร.ศ. 111 (พ.ศ. 2435).

คลองขนาดใหญ่ กว้าง 7 วาขึ้นไป พันคันคลองขึ้นไปข้างละ 6 วา จับจอง ยื่นขึ้นไปฝั่งละ 40 เส้น ทั้งสองฝั่ง ¹

หลังการประกาศใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้แล้ว พระยาบวรภาสิงหนาท (เจ๊ก) ก็ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ขุดคลองพระยาบวรภาสิงหนาท เมื่อวันที่ 20 พฤศจิกายน พ.ศ. 2435 โดยขุดตั้งแต่ตำบลบางประกอกหลังเกาะใหญ่ แขวงกรุงเก่าไปออกกลางทุ่งเป็นระยะทางยาว 400 เส้น กว้าง 4 วา ลึก 4 ศอก มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน 2 ฝั่งคลอง ฝั่งละ 25 เส้น ตลอดลำคลอง ²

สำหรับพระยาบวรภาสิงหนาท (เจ๊ก) เป็นชาวจวนบึงกับบัญชาทหารจวนอาสาที่รับราชการอยู่ในไทย ³ ท่านเห็นว่าทหารจวนที่อยู่ในไทยยากจนมาก และไม่มีที่จะทำมาหากิน จึงร้องขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตขุดคลองเพื่อเปิดที่รกร้างว่างเปล่าให้เป็นที่นาขึ้นมา ชาวจวนจะได้อาศัยเป็นที่เพาะปลูกต่อไป ⁴ รัชกาลที่ 5 ทรงเห็นด้วยกับความคิดของพระยาบวรภาสิงหนาท เพราะทรงเห็นว่าชาวจวน

¹ ร.ต.ท.เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ (รวบรวม), "ประกาศเรื่องขุดคลอง", ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 13 (พระนคร: โรงพิมพ์เคลิเมนต์, 2478), หน้า 11 - 12.

² ประวัติกระทรวงเกษตร เรื่องเดิม, หน้า 152 และดู หจข. ร.5 กษ 3. 1/7 สารตราเจ้าพระยาพลเทพถึงพระยาไชยวิสิศ เจ้าเมืองกรุงเก่า และกรรมการกรุงเก่า 14 มีนาคม ร.ศ. 111 (พ.ศ. 2435).

³ หจข. ร. 5 กษ หนังสือเก่า แฟ้มที่ 85/3811 พระยาบวรภาสิงหนาท กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 17 ธันวาคม ร.ศ. 111 (พ.ศ. 2435).

⁴ หจข. ร. 5 กษ หนังสือเก่า แฟ้มที่ 85/3811 พระยาบวรภาสิงหนาท กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 เดือนพฤศจิกายน ร.ศ. 111 (พ.ศ. 2435).

เหล่านี้อยู่ในความปกครองของไทย จึงควรจะช่วยทะนุบำรุง¹ ความจริงแล้วไม่แต่เฉพาะญวนเท่านั้นที่ได้รับประโยชน์ ท่านยังเปิดโอกาสให้ราษฎรไทย จีน ญวน ที่ต้องการที่ดินทำกินมาจับจองได้เช่นกัน²

หลังจากที่พระยาบรรภา ซุกคลองไปไ้ระยะหนึ่ง ก็เกิดปัญหาเรื่องคนอ้างสิทธิในที่ดินที่พระยาบรรภาสิงหนาทจะซุกคลองผ่านไปทั้ง ๆ ที่ก่อนหน้านี้เจ้าหน้าที่ของรัฐบาลก็ได้ตรวจสอบบริเวณนี้แล้วเห็นว่าเป็นที่รกร้างว่างเปล่า ควรให้ซุกได้ การที่เกิดเหตุการณืเช่นนี้ขึ้นเนื่องมาจากเจ้าหน้าที่ตรวจสอบไม่ตลอด เพราะเป็นที่รกรมาก³ ปัญหาที่ส่งผลต่อภาระการเงินของพระยาบรรภาโดยตรง เพราะท่านไม่สามารถเอาที่ดินซึ่งเจ้าของมีตราแดงตราจองอย่างถูกต้องมาจำหน่ายได้ ทำให้ขาดทุน⁴

เพื่อแก้ปัญหาเรื่องขาดแคลนเงินทุน พระยาบรรภาสิงหนาท จึงได้ทำสัญญาเป็นหุ้นส่วนกับคนอื่นอีก 3 คน คือ หลวงวาทิตบรเทศ ชุนราชปัญญา และนายร้อยตรี

¹ หจข. ร. 5 กษ หนังสือเกา แฟ้มที่ 85/3811 หนังสือรัชกาลที่ 5 ถึงพระยาสุรศักดิ์มนตรี 21 พฤศจิกายน ร.ศ. 111 (พ.ศ. 2435).

² หจข. ร. 5 กษ หนังสือเกา แฟ้มที่ 85/3811 หนังสือพระยาบรรภา ถึงเจ้าคุณฉิบคีในกระทรวงเกษตรราธิการ 17 ธันวาคม ร.ศ. 111 (พ.ศ. 2435)

³ หจข. ร. 5 กษ 3. 1/7 หนังสือพระยาสุรศักดิ์มนตรี กราบทูลพระเจ้า-
น้องยาเชอกรมหมื่นสมมตอมรพันธ์ 15 ธันวาคม ร.ศ. 111 (พ.ศ. 2435)

⁴ หจข. ร. 5 กษ 3. 1/7 หนังสือพระยาบรรภาสิงหนาท กราบบังคมทูล
รัชกาลที่ 5 1 สิงหาคม ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444)

ริน ใน พ.ศ. 2441¹ หลังจากนั้นพระยาบรรณาสังหนาท และหุ้นส่วนก็เร่งรัด
 การชุกคลองอย่างขนานใหญ่ นอกจากจะขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตชุกคลอง
 ต่อจากคลองเดิมอีก 400 เส้นเศษ เพื่อให้ทะลุแม่น้ำท่าจีนแล้ว ยังขอชุกคลองแยก
 ออกไปอีก 6 คลองกว้าง 3 วา ลึก 3 ศอก ยาวคลองละ 200 เส้น² เรื่องยังไม่
 ทันจะเรียบร้อยตามที่ต้องการ พระยาบรรณาสังหนาทถึงแก่กรรมเสียก่อนเมื่อ
 พ.ศ. 2442 พระยาบรรณาสังหนาท (ปึก) บุตรพระยาบรรณาสังหนาท (เจ็ก)
 เป็นผู้ดำเนินการเรื่องนี้ต่อไป พร้อมกับร้องขอความเห็นให้รัฐบาลอนุมัติตามข้อเสนอ
 โดยให้เหตุผลว่า

“ถ้า — — — ไม่ไ้ชุกคลองสายนี้ — — — จะได้รับความเดือดร้อนหลาย
 ประการคือ 1. พระยาบรรณาสังหนาท (เจ็ก) ใ้รับเงินล่วงหน้าของราษฎรที่ช่วย
 ค่าชุกคลองไว้เป็นอันมาก ทั้งคลองที่ชุกแล้วแลที่่จะชุกต่อไปถึงลำน้ำสุพรรณบุรีด้วย
 ทั้งเงินทุนที่เรียกจากหุ้นส่วน ก็เอาไปใช้สอยทครองจนหมดสิ้น ถ้าการไม่สำเร็จ
 ตลอดไป ผู้ที่ออกหุ้นส่วนและราษฎรที่ช่วยค่าชุกคลองล่วงหน้าคงจะต้องเรียกทุนทรัพย์
 แก่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งสิ้น ข้าพระพุทธเจ้าต้องถึงแก่ล้มละลายทรัพย์สมบัติเป็นเพียงแต่
 2. พวกญวนที่อยู่ในความปกครองเป็นอันมาก เพราะว่าคนญวนเหล่านี้ใ้ค้มั่นใจเชื่อถือ
 ข้าพระพุทธเจ้าว่าตกลง คงจะใ้รวบรวมพากันไปกระทำนาในบริเวณคลองที่่จะชุก
 ต่อตลอดไป ถ้าข้าพระพุทธเจ้าไม่ไ้ชุกคลองนี้ไปให้ตลอด คนญวนที่อยู่ในความปกครอง

¹ หจช. ร. 5 กษ หนังสือเก่า แฟ้มที่ 85/3812 หนังสือพระยาบรรณา
 และหุ้นส่วนกราบทูลพระเจ้าอนงยาเชอกรมหมื่นมธิศรราชหฤทัย เสนาบดีกระทรวง
 พระคลังมหาสมบัติ 25 เมษายน ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441).

² เรื่องเดียวกัน และดู หจช. ร. 5 กษ หนังสือเก่า แฟ้มที่ 83/3812
 หนังสือพระยาบรรณาและหุ้นส่วน ร้องเรียนพระยามหาโยธา ผู้บัญชาการกรมเกษตรการ
 19 กรกฎาคม ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441).

ของข้าพระพุทธเจ้าก็เสียใจเพราะความมุ่งหมายไว้ไม่สำเร็จก็จะเที่ยวไปอยู่เสีย
 ความหัวเมืองก็จะเป็นที่ลำบากกับข้าพระพุทธเจ้า (ในการปกครอง - ผู้เขียน) -"

อย่างไรก็ตามรัฐบาลก็ไม่ยินยอมให้ พระยาบรรณาสีงหนาท (ปึก) ชุกต่อไป
 ตามที่ร้องขอ เพราะเห็นว่ารัฐบาลชุกเองจะเป็นการเรียบร้อยกว่า ² ส่วนคลองแยก
 6 คลองนั้น ก็ไม่อนุญาตให้ชุกเช่นกัน เพราะบริษัทชุกคลองแลคูนาสยามขออนุญาต
 เอาไว้ก่อนแล้ว ³ คลองสายนี้กรมคลองได้จัดการชุกเองจนเป็นที่เรียบร้อยใน
 เวลาต่อมา

หลังจากที่พระยาบรรณาสีงหนาท (เจ๊ก) ใ้รับพระราชทานพระบรมราชา-
 อนุญาตให้ชุกคลองพระยาบรรณาแล้ว ในปี พ.ศ. 2441 ก็ทรงโปรดเกล้า ฯ พระราช-
 ทานพระบรมราชาอนุญาตให้สมิงปันทะเล ผู้เป็นนายกองมอญรับราชการอยู่ในไทย ⁴

¹ หจข. ร. 5 กษ 3. 1/7 หนังสือพระยาบรรณา (ปึก) ทูลรัชกาลที่ 5
 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 118 (พ.ศ. 2442).

² หจข. ร. 5 กษ หนังสือเก่า แฟ้มที่ 2/10 หนังสือแจ้งความมายัง
 พระวาทิศปรเทศ พระยาบรรณาสีงหนาทและนายร้อยเอกขุนพลทหารหัวศึก
 4 มกราคม ร.ศ. 119 (พ.ศ. 2443).

³ หจข. ร. 5 กษ หนังสือเก่า แฟ้มที่ 85/3812 คำชี้แจงเจ้าหน้าที่
 กราบทูลเสนาบดี 15 กรกฎาคม ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441).

⁴ หจข. ร. 5 กษ หนังสือเก่า แฟ้มที่ 85/3812 หนังสือสมิงปันทะเล
 กราบทูลพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัยเสนาบดี พระคลังมหาสมบัติ
 25 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439).

ชุกคลองบางพลีใหญ่ ตั้งแต่คลองบางเสา แขวงเมืองสมุทรปราการ ไปออกคลองบาง
 ใหญ่ เป็นระยะทาง 315 เส้น กว้าง 5 วา ลึก 5 ศอก ชุกเสรีจันปี พ.ศ. 2444
 โดยสมิงปันทะละ มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน 2 ฝั่งคลองยื่นขึ้นไปฝั่งละ 25 เส้น ¹

การชุกคลองสายนี้ไม่ได้เอาชาวรามัญมา เป็นข้ออ้างในการขอพระบรม-
 ราชานุญาตเหมือนที่พระยาบรรณกิจจัดหาเอาชาวฉวนมา เป็นข้ออ้างในการขอพระ-
 บรมราชานุญาตชุก สมิิงปันทะละขออนุญาตชุกเพราะเห็นว่าที่บริเวณนี้รกร้างว่าง
 เปล่า เมื่อชุกคลองนี้แล้วนอกจากจะไ้ที่นาเพิ่มขึ้นเป็นประโยชน์แก่แผ่นดินแล้วยัง
 เป็นประโยชน์แก่ตนเองอีกด้วย เพราะสมิงปันทะละที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้ คงจะทำให้
 ที่ดินในบริเวณนี้มีราคาเพิ่มขึ้น นอกจากเขาจะออกทุนทรัพย์ของตนเองแล้ว ราษฎรยัง
 ออกเงินช่วยจ้างเงินชุกอีกด้วย ²

มีระเบียบข้อบังคับซึ่งที่แน่ชัดออกไปจากที่แล้มาแล้วอีกอย่างหนึ่งคือ ผู้รับอนุญาต
 ขายนาคือเป็นเงินมากน้อยเท่าใด ในเวลารับเงินจะต้องมอบให้แก่รัฐบาลเป็นประกัน
 ร้อยละ 10 รัฐบาลจะคืนให้เมื่อผู้รับอนุญาตปฏิบัติตามสัญญาทุกอย่างแล้ว ³ ระเบียบข้อ
 บังคับเช่นนี้ซึ่งสืบเนื่องมาจากการชุกคลองที่ผ่านมา นั้น ผู้รับอนุญาตมักจะละเลยไม่

¹ หจข. ร. 5 กษ แฟ้มที่ 85/3812 หนังสือรัชกาลที่ 5 ถึงพระเจ้านั่ง-
 ยาเชอกรมหมื่นมหาราชทฤถัย 8 มิถุนายน ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441) และดู
 ประวัติกระทรวงเกษตร, เรื่องเดิม, หน้า 153.

² ทวธ. ร. 5 กษ แฟ้มที่ 85/3812 หนังสือสมิงปันทะละ กราบทูลพระเจ้า-
 นั่งยาเชอกรมหมื่นมหาราชทฤถัย เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ 25 กุมภาพันธ์
 ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439).

³ หจข. ร. 5 กษ แฟ้มที่ 85/3812 หนังสือพระราชทานพระบรมราชานุญาต
 ชุกคลอง 5 ธันวาคม ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441).

ปฏิบัติความสัญญาอย่างครบถ้วน เช่น ไม่สร้างทางข้ามสำหรับสัตว์พาหนะ เป็นต้น ด้วยวิธีการ เช่นนี้ รัฐบาลหวังว่าจะสามารถแก้ปัญหาดังกล่าวได้ เพราะไม่มีใครยอมเสียเงินประกันโดยง่าย

การชุกคดองของเอกชนและบริษัทเท่าที่กล่าวมาแล้วนั้น สรุปได้ว่าชุกคดขึ้น เพื่อต้องการมีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน 2 ฝั่งคลอง เพื่อใช้เพาะปลูกเองหรือขายต่อแล้วแต่ความเหมาะสม ซึ่งการชุกคดองเช่นนี้ไม่มีทางชากทุนเลย มีแต่กำไรอย่างเดียวไม่มากนัก¹ รัฐบาลเองก็ส่งเสริมเพราะจะได้มีคลองเกิดขึ้นมากมาย โดยรัฐบาลไม่ลงทุน แต่กลับได้ผลประโยชน์หลายอย่างคือ ใคคานาเพิ่มขึ้น ใคภาชีข้าวเพิ่มขึ้นและประชาชนจะได้เดินเรือในลำคลองใคสะควก² ส่วนราษฎรก็ได้ที่นาทำการเพาะปลูกตามที่ต้องการ

การชุกคดองของไทยเท่าที่ผ่านมานั้น ชุกคดขึ้นเพื่อการคมนาคม และขยายพื้นที่การเพาะปลูกมากกว่าที่จะใช้น้ำในลำคลองเพื่อการชลประทาน จริงอยู่ปริมาณน้ำฝนโดยเฉลี่ยที่ตกในบริเวณที่ราบลุ่มเจ้าพระยาตอนใต้ นั้น ประมาณปีละ 1,052 มิลลิเมตร³ ซึ่งไม่เพียงพอกับความต้องการของข้าว ซึ่งต้องการน้ำมากถึง 1,800

¹ หจช. ร. 5 กษ 3. 1/7 เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 22 มีนาคม ร.ศ. 118 (พ.ศ. 2442).

² หจช. ร. 5 หนังสือพระบาทวิสุทธิเทพ รองปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทย ถึง พระยาศรีสุนทรโวหาร ปลัดทูลฉลองกระทรวงเกษตราธิการ 23 ตุลาคม ร.ศ. 119 (พ.ศ. 2443).

³ The Ministry of Commerce and Communication, Siam: Nature and Industry (Bangkok: The Bangkok Time Press, 1930), p. 186.

มิลลิเมตร จึงจะทำให้ชาวไค้ผลสมบูรณ์เต็มที่¹ แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าฝนที่ตกลงมา นั้นจะปลูกข้าวไม่ได้ เพียงแต่ว่า เมื่อปลูกแล้วผลที่ได้ลดน้อยลงไปเท่านั้น นอกจากนี้ ความอุดมสมบูรณ์ของดินที่มีอยู่มากนั้น คงจะชดเชยให้ชาวนามีกำลังใจปลูกข้าวได้ แม้จะได้จำนวนไม่บริบูรณ์เต็มที่ก็ตาม

ความจริงแล้วปัญหาแท้จริงที่ชาวนาไทยประสบอยู่ในขณะนั้นก็คือ พื้นที่ที่ อุดมสมบูรณ์ และยังมีรกร้างว่างเปล่าอยู่นั้น อยู่ห่างไกลจากแม่น้ำลำคลอง ทางไปมา กันการมากยากที่จะไ้ยานพาหนะเข้าไปถึงได้โดยสะดวก² ซึ่งถือว่าเป็นอุปสรรค อันสำคัญยิ่งของชาวนาไทย เพราะจะต้องประสบกับปัญหาน้ำกินน้ำใช้ ปัญหาการขนส่ง ผลผลิตมาสู่ตลาด ซึ่งยากลำบากมาก เพราะข้าวมีน้ำหนักมาก การขนส่งเป็นจำนวนมาก ทำได้โดยอาศัยเกวียน หรือเรือเท่านั้น ดังนั้นเมื่อมีการซุกคลองขึ้นมาก็สามารถ แก้ปัญหาเหล่านี้ของชาวนาได้ แต่ไม่ใช้จะซุกเพื่อหวังผลในการชลประทานพร้อมกัน ไปด้วย

เนื่องจากลักษณะของคลองที่ขุดมาแล้วนั้น ไม่เอื้ออำนวยต่อการชลประทาน เพราะคลองขุดของไทยจะขุดขวางสีกแม่น้ำค่อมแม่น้ำ เพื่อให้น้ำไหลถึงกันได้ตลอด หรือจะขุดขึ้นตามแม่น้ำให้ลาดชันน้อยกว่าแม่น้ำ เพื่อจะได้เป็นทางสำหรับน้ำไหลจาก แม่น้ำไปสู่ที่ดอนซึ่งสูงกว่าฝั่งแม่น้ำในบริเวณใกล้เคียงได้ หมายความว่าคลองเหล่านี้ อาศัยน้ำในแม่น้ำเป็นสำคัญ ซึ่งในแม่น้ำต้องล้นสูงมาก จึงจะไหลเข้าคลองได้อย่าง ทั่วถึง³ ลักษณะเช่นนี้ถือถือหลักการชลประทาน เพราะการชลประทานที่สมบูรณ์นั้น

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 187.

² หจช. ร. 5 กษ 3. 1/8 พระราชบัญญัติตราจรั้งวัดนา.

³ หจช. ร. 5 กษ 9/5 รายงานการทอนน้ำ _____, เรื่อง:กิม.

คลองจะต้องรับน้ำจากแม่น้ำได้เสมอ แม่น้ำในแม่น้ำจะน้อย แต่คลองจะต้องมีน้ำตลอดทั้งปี นอกจากนี้แล้วจะต้องมีวิธีไขน้ำออก เพื่อที่น้ำมีน้ำมากเกินไป¹ จริงอยู่คลองที่จะขุดนั้นได้มีการทำประตูน้ำและทำนบในคลองต่าง ๆ หลายคลอง แต่ก็เพียงพอสำหรับกักน้ำฝน ซึ่งตกในบริเวณนั้น หรือเพื่อกักน้ำที่ล้นมาจากแม่น้ำใหญ่ ซึ่งหมายความว่าต้องมีฝนตกมากพอที่จะทำการเพาะปลูกอยู่แล้ว ไม่เช่นนั้นน้ำคงไม่มากพอจะล้นฝั่งได้ หรือคลองจะกักน้ำไว้ได้เพียงพอแก่การเพาะปลูก แต่ถ้าในกรณีที่น้ำในแม่น้ำล้นต่ำลง หรือฝนตกไม่เพียงพอแก่การเพาะปลูก คลองเหล่านี้ก็ไม่ช่วยในการชลประทาน ที่จะทำน้ำขึ้นบนพื้นนาได้² จริงอยู่ชาวนาอาจใช้ระหัดวิดน้ำเข้านาได้แต่ได้ไม่มากนัก ดังนั้นการขุดคลองเท่าที่ผ่านมาจึงเป็นแต่เพียงช่วยในการคมนาคมสะดวกและเปิดที่ป่าให้คนเข้าไปในป่าได้ เพื่อตัดร้างถางพง เก็บที่นาขึ้นมาเท่านั้นเอง

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

² นางพวงเพชร สุรัตน์กุล, เปรียบเทียบผลงานของเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2516, หน้า 40.

³ หจข. ร. 5 กษ 4/2 หนังสือกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 13 มกราคม ร.ศ. 131 (พ.ศ. 2455).